

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ.

Academie Romaine. Bulletin de la Section Historique. Tome XI. Congrès de Byzantinologie de Bucarest mémoires. Bucarest, Cultura Nationala, 1924. Стр. 242, у 8°.

Горња публикација садржи већи део научних предавања из области византијске историје, права, историје уметности и историје грчког језика, одржаних на првом међународном конгресу за византијске студије у Букурешту од 14. до 19. априла 1924. Остала пак предавања публикована су у разним часописима, поглавито у *Byzantion-u*, међународном часопису за византијске студије.

Поједина од предавања, садржаних у публикацији Румунске Академије, расправљају важна питања и проблеме, те допуњују или исправљају слику, коју смо до сада имали о византијској прошлости и култури. С обзиром на важност ове публикације за историју универзалне културе и наше културе потребно је изнети резултате појединих радова; али због њихове разноврсности изложићу у овом приказу опширније само садржину расправа, које се односе на историју, а у погледу осталих ограничићу се само на кратке белешке.

Sir William Mitchell Ramsay, The attempt of the Arabs to conquer Asia Minor (641—964 A. D.), and the causes of its failure (стр. 1—8). Професор свеучилишта у *Edinbourg-u*, познат са својих епохалних радова у области историјске географије Мале Азије у античко доба, излаже у прегнантној форми покушаје Арапа да од Византије освоје Малу Азију и узроке њихова неуспеха. После освојења Сирије експанзија Арапа била је управљена према Малој Азији, и они су више него 300 година систематски пустошили њене области; у инвазијама, које су сваке године једанпут а често и два и више пута изводили, пљачкали су и пустошили готово сваки угао земље, освајали градове, спаљивали куће и жетве, скрнавили храмове и наносили огромне штете мирном становништву. Али имајући природен стратегијски инстинкт Арапи су убрзо увидели да Малу Азију могу освојити и покорити само у том случају, ако претходно освоје Цариград, престоницу империје а уједно и главни град и капију Мале Азије. Међутим сви арапски нападаји против Цариграда свршили су се с потпуним неуспехом.

Година 740. представља обртну тачку у историји ове арапске експанзије: те године извојевале су византијске трупе прву победу над арапском војском на малоазијском континенту и овај успех ободрио је клонули дух тамошњег хришћанског становништва. Али ипак прошло је још две стотине година до коначног прогнања Арапа са малоазијске територије. Тек око 965. цар Никифор II. Фока дефинитивно је освојио натраг од Арапа област Киликије, учинио крај њиховим пљачкашким походима у Малу Азију и продро у северну Сирију.

Ramsay истиче да су овде два проблема од пресудне важности: 1. са којих је разлога византијска империја показала толико немоћи и неспособности у првом столећу ове тристолетне борбе вођене о посед Мале Азије и 2. који су

узроци и околности допринели поновном опорављењу Византије, која је успела да у току потоњих двају столећа у тешкој борби постепено сасвим потисне Арапе из Мале Азије, Јерменске и северне Сирије и шта више да прошири своју власт на области, које леже далеко од источне границе Мале Азије. Писац сматра да је поновно оживљење византијске државе, која се привидно налазила већ у агонији, један од најинтересантнијих проблема опште историје. Ранији истраживачи нису умели да створе себи реалну слику и да тачно опишу ону ванредну снагу, која је Византију оспособљавала, да у најкритичнијим моментима свог живота обнавља своје животне силе. Ова изванредна снага византијске државе обично се објашњава тврдњом, да је арапске калифе захватила дегенерација, да је њихова моћ почела да опада и да се византијска империја, благодарећи својој бољој и чврстој организацији, опорављала у исто доба, када је у арапском калифату текао процес опадања. Али ово објашњење, по мишљењу Ramsay-a, у ствари ништа не објашњава, а осим тога садржи и извесне нетачности. Оно не води рачуна о чињеници, да арапске инвазије у Малу Азију нису иницијирали и организовали калифи, него Арапи из Тарза и Мелетије, људи веома подузетни и енергични, пуни самопрегора и верског фанатизма, те с богатим искуством стеченим у непрекидним пограничним ратовима. Потребно је нарочито нагласити да је у доба потискивања Арапа из Мале Азије било на багдадском престолу веома способних и подузетних калифа и да је енергични калиф Ал-Мамун организовао и упутио велику војску у Малу Азију да освоји град Аморион. По Ramsay-у коначни успех Византије у овој борби може се објаснити једино регенерацијом малоазијског становништва, које је почело да развија јачу отпорну моћ према Арапима. У вези с овим Ramsay развија тезу, да су Римљани, а исто тако и Византинци као њихови политички наследници, имали моћ регенерације и рестаурације свог карактера и виталитета. Римску цивилизацију и поредак могуће је уништити само, ако се римски народ искорени или деградује на нижи ниво друштвеног живота. Обратно пак — земље, у којима римска цивилизација није никад ухватила корена, могу се лако уништити или на нижи културни степен доспети, јер због лоше конструкције свог друштвеног система нису имале довољно животне снаге да се саме од себе опораве. Јака конструкција византијске империје, и после тежих и јачих потреса, опорављала се и оздрављала. Три до четири добре жетве могле су да обнове материјални просперитет опустошене области. Арапи нису свагда похађали све крајеве, него сад ове, сад оне; они се нису учврстили нити су оснивали своје колоније у М. Азији, као што су то чинили у Шпанији. Уопште се може рећи, да малоазијски походи Арапа нису извођени с одређеним планом и системом. Коначној победи Византије знатно је допринело и повољно стање њених финансија, јер су императори од Аугуста до Јована Комнена, у главном, водили добру господарску политику и рационално располагали великим материјалним средствима империје.

У даљем излагању Ramsay поставља питање, који су узроци изазвали пропаст западног дела римске империје, која је живела само као серија сепаратних држава, у којима се очувао тек веома мален део слободне организације и у којима образована средња класа није могла уопште имати никакав политички утицај све до француске револуције. Писац конкретним примерима илуструје важност средње класе за политички и културни развитак, те указује на Енглеску, која своју величину има да захвали средњој класи.

Писац приказује пропаст западног дела римске империје као последицу фискалног преоптерећења продуктивних средњих класа. Државна власт фаворизује градски пролетаријат и сељачки елеменат на рачун образоване класе. Земља у све већој мери прелази у посед императора и његових пријатеља, а слободан сељачки елеменат претвара се постепено у заштићене робове императора и великих поседника; господар *usus*-ом стиче право на радну снагу сељака, а позно римско законодавство формално санкционише ово фактично стање. Градски елеменат стојећи под тешким порезним притиском мотри сваку прилику да напусти град и да свој грађански позив замени положајем сељака.

Образована класа је стално бројно опадала, а у вези са њеним слабљењем падао је и ниво образованости уопште.

Победа хришћанства изазвала је у извесној мери и обнову империје. Хришћанска религија могла је послужити као религиозна основа за унутарње јединство државе и неутрализовати политику, која је у крајњој конзеквенцији водила истребљењу образоване средње класе. Хришћанство је узело у свој програм и задатак, да ојача образовану средњу класу као основу народне снаге. Али унутарње зло било је дубље природе, а хришћанска црква је, приближивши се сасвим римској држави, постепено изгубила своју едукативну и цивилизаторску ревност, те је постала више интересована за одржавање старог друштвеног поретка.

Западни део империја се распао, а источни су од исте судбине сачувала два јака фактора. Први фактор била је регенерација земљорадничког становништва у М. Азији, једна врло значајна појава у историји. У малоазијским хришћанским сељацима поново је оживела она живавост и отпорна снага, која је одлика становништва анатолијске висоравни. Ова пак раса под многим разним именима и облицима религије показује исти основни карактер: трема, смела, очеличена, блага, гостољубива, имајући извесан смисао за хумор често је показивала склоност ка покорности, али се чврсто држала извесних дубоко усађених начела живота и није хтела ни под којим околностима да допусти повреду тих начела. Сељачки елемент М. Азије био је онај фактор, који је давао најчвршћи и најистрајнији отпор и који је коначно одбио ентузијастичке нападаје Арапа.

Као други фактор истиче се низ угледних малоазијских породица, из чије су средине потицали генерали, који су командовали малоазијском сељачком војском у борби против Арапа. Биле су то породице великих поседника, које су живеле на својим добрима посред народа, стајали у пријатељским односима према њему и стално биле упућене на сељаке због војне службе и пољопривредних радова. Велепоседничка аристократија и старија, индигена популација у М. Азији, сада потчињена, живели су у селима и између њих се развијала у извесном правцу заједница интереса. Сељачки елемент обраћао се императорима ради отклоњења њихових намера, да се један део фискалних терета скине са градског становништва и пренесе на сељаке. Тако се развио јак антагонизам у интересима сељака и грађана; сељаци су постајали све отворенији непријатељи средње класе, а војска је била на страни сељака и непријатељски расположена према градовима и образованој класи. Сељаштво имало је савезника у великом поседу, који је такођер био оријентисан против градског елемента.

Ове унутарње слабости у византијској империји отвориле су пут Арапима и скоро им омогућиле, да остваре свој план и разоре источну империју, као што су варвари у ранијим временима разорили западни део. Војске пак, које су рестаурирале римску моћ у М. Азији, биле су састављене од домородаца сељака предвођених њиховим господарима, који су у њиховој средини становали.

G. Bals, Sur une particularité des voûtes moldaves (стр. 9—24), садржи односним илустрацијама снабдевену студију о једној карактеристичној особености код лукова молдавских храмова.

N. Bănescu, Un duc byzantin du XI-e siècle: Katakalon Kékaumenos (стр. 25—36). Писац приказује живот и каријеру генерала Катакалона Кекаумена, који је играо врло значајну улогу у политичкој, а нарочито у војничкој историји Византије у XI. столећу, те у вези с његовом биографијом црта тешку војничку ситуацију у којој се тада налазила византијска империја имајући да води борбу на три фронта: у јужној Италији против Арапа, на северној дунавској граници против Печенег и Кумана и на Истоку против Селџука Турака у Азији.

О породици Катакалона Кекаумена није нам ништа познато; извесно је само да није био у сродству с аутором *Strategikon*-а. Историја његових ранијих година потпуно је завијена у таму, а исто тако влада неизвесност и у погледу краја његове каријере.

Катакалон Кекаумен јавља се у историји први пут концем прве трећине XI. стол. као командант теме Арменијакон у рангу протоспатора. У експедиционој војсци, која је од 1038. год. под командом Георгија Манијака водила на Сицилији успешну борбу против Арапа и извојевала сјајну победу код Траине, играо је Кекаумен одлучну улогу, а после опозива главног команданта Манијака вешто је руководио јуначком одбраном града Месине.

Касније налазимо Катакалона Кекаумена као команданта области Паристриона (градови и крајеви на доњем Дунаву), креиране 1030. год. На том положају Кекаумен је 1043. уништио код Варне трупе руског великог кнеза Владимира, које су, након пораза у Боспору, копненим путем пошле натраг у Русију. По причању хроничара Кебрена Катакалон је и у једној ранијој прилици потукао Русе, који су пошли били против Цариграда.

У борби, коју је цар Константин IX. Мономах повео 1044. год. против Јерменске, и која се завршила освојењем јерменске престонице Ани, нарочито се истакао Катакалон Кекаумен те је постављен за гувернера нове области са седиштем у Ани. Кекаумен је с успехом одбио прве нападаје, које су Селџуци Турци под командом Хасана, генерала Тогрул беја, почели 1044. год. да изводе против визант. провинције Јерменске. Али Кекауменов стратегијски успех био је неутрализован неуспехом једног поткоманданта, те је византијска империја морала ступити у мировне преговоре с Турцима; непријатељства су била за две године дана обустављена због унутрашњих тешкоћа, с којима је имао да се бори Тогрул беј.

Набрзо је тежиште војничке ситуације прешло на северну границу, где су у зиму 1048. год. Печенези прешли преко залеђена Дунава и, победивши више византијских армија, окупирали територију између Дунава и Балкана. Због ових догађаја био је Кекаумен одазван на северно бојиште, где му је била поверена једна важна команда. Византијска војска претрпела је још један тежак пораз у борби с Печенезима; даљи сукоби остали су додуше без резултата, али напослетку су Печенези исцрпљени борбом, замолили крајем године 1055. мир.

После ових догађаја Катакалон Кекаумен, подигнут на степен магистра, био је постављен за дук-а Антиохије, где је опасност од стране Арапа захтевала да се војна команда повери енергичном и искусном генералу. Али Кекаумен се на овом положају није дуго задржао, јер је влада цара Михаила Стратиотика (1056—7) сменила са њихових положаја најбоље генерале и заменила их својим креатурама. Овај режим, који се представља као реакција цивилне бирократије против војничке аристократије, изазвао је опште незадовољство у вишим војним круговима. Генералитет је организовао заверу и једногласно је назначио Катакалона Кекаумена као свог кандидата за царски престо. Кекаумен је избор одбио и препоручио је генерала Исака Комнена као најзгоднију личност за тај положај. Даљи развој ствари довео је до државног удара и до прокламације Исака Комнена за императора. У овој акцији имали су одлучна удела цариградски патријарх Михаил Керуларије и Катакалон Кекаумен, који је за награду добио достојанство куропалата.

После овог пресудног унутрашњег догађаја све до владе цара Алексија I. Комнена нигде нема спомена о Катакалону Кекаумену. Тада пак Кекаумен се поново јавља и то као учесник у завери коју су 1094. године против цара Алексија I. Комнена организовали неки од највиших достојанственика и функционара и царица Марија Дукена. Генерали нису били задовољни са личним режимом цара Алексија I., који вишим војним круговима није остављао никакве иницијативе. Завера је била откривена, али цар Алексије I. благо је поступио према завереницима осудивши их само на изгнанство и конфискацију њихова иметка. После овог Катакалон Кекаумен потпуно ишчезава са историјског хоризонта.

I. *Bianu*, Sur les miniatures et ornements polychromes de l'évangélaire écrit en langues slave et grecque dans le monastère de Neamţ en Moldavie en 1429 par le moine Gabriel (стр. 37—8). Описује минијатуре и орнаментуку еванге-

лијара молдавског манастира Neamț (Њамц), које се данас налази у библиотеци Bodleiana у Оксфорду, и констатује оријенталне утицаје. — *G. I. Bratianu*, *Les bijoux de Curtea-de Argeș et leurs éléments germaniques* (стр. 39—54). — *Louis Bréhier*, *La sculpture iconographique dans les églises byzantines* (стр. 55—75). Приказује улогу иконографије у орнаментичкој скулптури византијских храмова, која је у византијској уметности заузимала важно место све до краја XV. стол. и упоређује је с улогом скулптурне иконографије у Јерменској, Србији, Румунији и на Западу. — *I. Puig i Cadafalch*, *Les églises de Moldavie* (стр. 76—89). Говори о занимљивим сличностима у орнаментички молдавских и каталанских храмова те долази до закључка, да велика сличност не може бити случајне природе, него да потиче из заједничког извора, који ваља тражити на Истоку.

A. Guarneri Citati, *Le scuole e i diritti orientali nella formazione del diritto romano giustiniano* (стр. 90—93). Насупрот владајућем мишљењу, које приписује правним школама на Истоку и локалним правима велик утицај на формирање Јустинијанова *Corpus iuris*, *Citati* уз навод разлога истиче да је хипотеза о темељном раду правних школа или о каквом одлучном утицају оријенталних права сасвим самовољна и неоснована. — *N. A. Constantinescu*, *Réforme sociale ou réforme fiscale?* (стр. 94—109). Расправља о узроцима, који су у VIII. стол. довели у Византији до укидања установе кметства (*coloni*) везана за земљу, која је била карактеристична за аграрни поредак у империји IV.—VII. столећа. Главни узрок налази у обиљу радних снага, које наступа у другој половини VII. и у почетку VIII. столећа; последица овако промењених околности и услова било је укидање старог аграрног система, који је сада постао сувишан. Опширнији приказ ове расправе, чију је важност, одмах после њене публикације на конгресу, истакао професор римског права *P. Collinet*, даћу посебно другом приликом.

V. J. Drăghiceanu, *Les coutumes d'enterrement des princes roumains* (стр. 110—114). Говори о церемонијама при погребу старих влашких војвода, на којима се огледа византијски утицај, и описује драгоцености нађене у гробовима истих владара, који се налазе у њиховој резиденцији *Argeș*. — *Dr. Silviu Dragomir*, *Über die Morlaken (MAVPOBAAXOI) und ihren Ursprung* (стр. 115—126). Расправља о Морлацима, који се први пут спомињу у хроници попа Дукљанина. Морлаци су идентични са Власима средњевековних српских, босанских и хрватских повеља. Име Морлаци византијског је порекла (*Μαυρόβλαχος*) и одговара познијем српском називу Каравлах. Византинци су овај назив створили још када се Далмација налазила под њиховом влашћу, да би разликовали далматинске Влахе од епирских и тесалских Влаха. Ово се могло догодити у периоду од IX.—XI. столећа, када је Византија поново учврстила своју власт на обалама северне Далмације. Када су касније ови далматински градови дошли под господство Млетака реџипирала је млетачка канцеларија назив Моровласи и стално га употребљавала. Народност ових Моровлаха или Морлака била је све до средине XV. стол. румунска. Првобитна отаџбина Морлака била је, како писац узима, *Moesia superior* у крајевима источно од Дрине; касније пак Морлаци су с ове територије полагано прешли у јужну Далмацију те у Босну, Хрватску, острво Крк и Истру. — Проф. Влад. Ђоровић је на конгресу после читања ове расправе дао неколико допуна које се тичу односа између Срба и Влаха те влашких миграција.

Jules Gay, *Notes sur l'hellénisme sicilien de l'occupation arabe à la conquête normande* (стр. 127—135). *Gay* се већ од дуже времена с успехом бави историјом византијске владавине у јужној Италији, те историјом грчког народа у јужној Италији и на Сицилији, па је овим питањима посветио до сада више студија од којих је најважнија његово опсежно и темељно написано дело *L'Italie méridionale et l'empire byzantin*, Paris 1904. У овој студији пак говори о историји грчког народа на Сицилији од времена арапског освојења до доласка Нормана те расправља специјално односе тамошње грчке цркве.

О стању грчког народа на Сицилији у доба арапске окупације имамо веома мало вести. Шта више, ни за истовремену историју грчког елемента у

североисточном делу острва, где је хришћанско становништво најдуже одржало своју независност, немамо ниједан византијски споменик. Из савремених докумената видимо, да је грчка црква на Сицилији у доба доласка Арапа била важан политички и културни фактор и да се налазила у благостању. Писца поглавито занима питање, какву је судбину имала ова грчка црква после арапске окупације и специјално, како су се развијали њени односи према цариградском патријархату. После овог прелази писац на разматрање проблема, како се манифестује ренесанса јелинизма на Сицилији, која настаје у другој половини XI. столећа и у којој су мери политичке власти норманске после освојења Сицилије ову ренесансу подржавале или контракарирале.

У уводу своје расправе Гау излаже почетке грчког хришћанског елемента на Сицилији. Крајем VI. столећа, у доба папе Гргура Великог, међу хришћанима истог острва имао је превагу још латински елемент, али већ је био ушао у употребу грчки обред и почео да се шири нарочито на источној страни, у Сиракузи, резиденцији највишег византијског функционера, и у суседним градовима. Још се није развила митрополијска организација; сицилијанске дијецезе, слично оним у јужној и средњој Италији, биле су потчињене непосредно римском папи, који је имао великих добара на Сицилији. У току VII. стол. грчки елемент је у јачој мери напредовао међу сицилијанским клиром: грчки обред доминира у Сиракузи и раширио се постепено на цело острво. Ова грецизација била је свршена ствар још дуже времена пре едиката иконоборских владара, који су средином VIII. стол. егзимирали Сицилију од Рима и потчинили је јурисдикцији цариградског патријарха. Сицилијански епископи учествовали су у великом броју на другом никејском васељенском сабору 787. год. и међу њима играо је нарочито активну улогу Теодор, епископ града Кајтане. И ако је катедра Сиракузе као седиште администрације острва Сицилије имала велик углед и значај, ипак епископ Сиракузе није имао никаквих прерогатива. Епископи Сицилије чинили су с епископима Калабрије посебну групу на споменутом васељенском сабору, али ни у то време још није била формирана митрополијска организација за ове области.

Грчки клир на Западу био је од неоспорних способности и имао је високо образовање; од конца VII. стол. потекло је више папа из његове средине. Овај клир био је уједно природни посредник између Запада и Истока; потчињен од средине VIII. стол. цариградском патријархату он је ипак сачувао према Цариграду независнији положај него црквени великодостојници на Истоку. У току IX. стол., за време друге борбе против икона, када су Арапи, освојивши 832. год. Палермо, постепено проширили своју власт према западу и центру Сицилије, сицилијански грчки клир остао је и даље врло активан фактор грчке културе, и религиозни спорови, који су избијали на Истоку, налазили су свагда одјека и на Сицилији. Али неки Сицилијанци, из бојазни од исламске опасности, почињу већ да траже уточиште у Цариграду и долазе онде до велике улоге. Међу овим емигрантима нарочито се истиче Методије из Сиракузе, који фунгира као апокризијар цариградског патријарха Никифора у Риму и за време свога боравка у Риму преводи на грчки више латинских житија светих. После повратка у Цариград постао је Методије цариградски патријарх, и за његове владе по други пут успостављен је култ икона (843.). Све до око 880. год. сицилијански хришћани у североисточном делу, у троуглу који чине три града Катана, Месина и Каронија, сачували су своју независност. Епископи Месине, Таормине и Катане сачували су своје редовне односе према цариградском патријархату.

Последњих година IX. столећа, када су Арапи довршили освојење Сицилије, хегемонија Ислама у Средоземном Мору била је већ ограничена реституцијом византијских снага у јужној Италији, на обалама Јонског Мора. Битна претпоставка за стварање ове исламске хегемоније било је освојење великог дела острва Сицилије. Сицилија, која је до 830. год. остала у целини у поседу Византије, била је посредник за одржавање старих односа између источног и западног дела медитеранског света. Освојење Сирије и Египта од стране Арапа

(између 630. и 640.) донело је са собом поремећење јединства медитеранског света, јер Арапи су затварањем мора могли спречити комуникацију између Запада и Истока, која је ишла морским путем, али при свем том не треба прецењивати последице и домаћај првих арапских победа. Победа Ислама на-нела је несумњиво много штете грчко-латинском хришћанском свету око обала Средоземног Мора, али прогрес Ислама није био дело једне генерације, јер се овај процес развијао спорије него што се обично узима; тако се н. пр. последњи посед Византије у Африци, Картагина, одржао све до 698. год., и тек пола столећа иза овог била је осигурана превласт арапске морине све до западног басена Средоземног Мора. Директни односи Сицилије са Византијом постајали су од краја IX. столећа због несигурности комуникација све тежи и ређи. На црквеном сабору у Цариграду од 869. год. учествовала су само два сицилијанска епископа, епископи градова Cefalù и Catana, последњи са титулом митрополита.

Митрополијска организација на Сицилији не потиче од патријарха Фотија. Из односних *notitia episcopatum* види се да је у доба арапске окупације постојала већ митрополијска организација, која је кратко време пре тога била креирана; ова организација је паралелно са ширењем Арапа на Сицилији била дезорганизована и разрушена. Тешко је претпоставити да су у исти мах постојале две митрополијске организације, једна са седиштем у Сиракузи а друга са седиштем у Катани. Постојала је само једна црквена провинција (митрополија) са Сиракузом на челу, док је Катана имала само изниман положај аутокефалне архиепископије, а касније митрополије без суфрагана.

Ништа није познато, колико је од старих сицилијанских епископија постојало још средином X. столећа. Таормина, на источној страни острва, освојена од Арапа тек 962. год., вероватно је очувала епископску катедру све до тог времена. У североисточном делу острва хришћанско становништво је после арапске окупације остало било још у доста великом броју, али у току X. стол. почела је, у вези са све јачом имиграцијом Арапа, јака емиграција хришћанског елемента у јужноиталску територију (Калабрију). Могуће је да се у неким местима на Сицилији одржала још која епископска катедра, али се њихов траг изгубио. Слични односи постојали су у Африци, где је дуже времена после арапске окупације постојао још архиепископ у Картагини и пет епископа у другим местима. Нормани су приликом свог доласка у Палермо (1071.) нашли стару катедралу претворену у мошеју, док се грчки архиепископ повукао у сиромашни храм св. Киријака.

Пред долазак Нормана грчкој цркви на Сицилији претила је непосредна опасност да ишчезне: било је још свугде у већој или мањој мери грчких свештеника, монаха и група грчких Хришћана, али црква се налазила у потпуној дезорганизацији. Најбољи положај имао је грчки елеменат у североисточном углу, у области између Катане и Месине, где је уживао фактичну аутономију.

Нова ера за Хришћане на Сицилији почела је да наступа са победама византијског генерала Георгија Манијака (1038.—1040.), у чијој су војсци служили први нормански авантуристи. Успеси Манијака оставили су код становништва у источном делу острва тако дубок утисак, да се његово име до данас очувало у локалној топонимији. И норманске трупе Роберта Гвискара и брата му Рогера, које су 20 година после одласка Манијака дошле у исте крајеве, биле су одушевљено дочекане од сицилијанских Хришћана.

После учвршћења норманске власти на острву comes Рогер I. приступио је санирању црквених односа, те је фаворизовао рестаурацију грчких цркава и манастира и реституисао је манастирима старе привилегије византијских владара. Обнова грчких манастира и монашког живота по правилима св. Василија Великог и Теодора Студита извођена је за владе comes-а Рогера I. и сина му Рогера II., дакле за време целе прве половине XI. столећа. До великог угледа дошао је манастир св. Спаситеља у Месини, основан пре 1129. од грчких монаха из Калабрије, коме је било потчињено 45 грчких манастира на Сицилији

и у Калабрији. Овај необичан полет грчког монаштва најбоље илуструје важност коју је јелинизам имао на Сицилији још у време норманске владавине.

Док су нормански владари према грчким манастирима водили политику крајње предусретљивости и стављали на расположење обилна средства за заштиту и развитак нових монашких средишта, која осигуравају у земљи континуитет грчког обреда и стару византијску црквену културу, поступали су они сасвим обратно у погледу рестаурације грчке црквене организације на Сицилији. Први епископи нове ере били су Талијани и Нормани, који имају задатак да створе искључиво латинску јерархију и латинску црквену организацију, подложну римском папи. Нормански comes Рогер, који је био упућен на моралну потпору од стране Рима, морао је водити црквену политику, која је одговарала интересима апостолске столице.

Постоји изразит контраст у погледу црквене политике норманских владара на Сицилији и у суседној Калабрији. Грци су у Калабрији имали приликом доласка Нормана својих епископија са непрекидним редовном сукцесијом те су на свој захтев добили од норманских владара санкцију своје црквене организације и свог култа. У Калабрији су Нормани веома полагано стварали латинску јерархију бојећи се, да не би преурањеним насилним поступцима отуђили од себе домаће становништво. На Сицилији, где је муслиманска управа изазвала дезорганизацију грчке цркве, могло се лако спроводити етаблирање латинске јерархије, утолико лакше још што је застрашено грчко становништво било сретно да је место несталне и несигурне толеранције Арапа добило заштиту нових норманских господара, те су латински епископи могли њиме лако управљати. Comes Рогер I. је с великом окретношћу и одлучношћу повукао велике линије норманске црквене политике: у новој сицилијанској цркви, која је стајала под његовом врховном директивом, високи црквени положаји остају свагда резервисани Латинима, али грчком становништву оставља се слобода подизања храмова и манастира, а грчки манастири постају предмет специјалне заштите.

Коначно одвојење источне и западне цркве није у први мах много утицало на међусобне односе Грка и Латина на Сицилији и у Италији, те је њихов карактер остао у главном исти; у местима где су Грци и Латини заједно живели, били су међусобни односи знатно бољи, него што се обично представља. Потребно је нагласити да у другој половини XI. и у XII. стол. уопште не може бити говора о каквом антагонизму и прекиду односа између Грка и Латина на Апенинском Полуострву, и ако су официјелни односи између Цариграда и Рима били прекинути већ средином XI. стол. Грци и Латини још не познају осећаје дубоко укоренење међусобне мржње и непријатељства, који су се тек у току столећа развили. Развитку ових осећаја много су допринеле крсташке војне, нарочито четврта која се свршила с освојењем Цариграда. За време целог XII. стол. Грци и Латини на Сицилији и Калабрији не само да су живели у добрим међусобним односима, него се често дешавало, да су латинске свештенике рукополагали грчки епископи, а грчке свештенике латински епископи. Тек концем XII. стол. римски папа осудио је овај обичај као *abusus* и настојао је да га докине; папа Целестин III., непосредни претходник папе Инокентије III., фиксирао је у писму, упућеном архиепископу од Отранта, каноничко начело да рукополагање могу обављати само епископи истог обреда.

Као што се из приказа садржине види расправа француског историка Гау-а представља не само важан прилог историји грчког народа на Сицилији у епоси IX.—XI. стол., него она истовремено баца занимљиву светлост и на односе грчке и латинске цркве уопште.

N. Jorga, Le grec dans les pays roumains (стр. 136—141). Расправља о грчком језику, који је био у употреби у румунским земљама (Влашкој и Молдавској) од XIV. стол. и о специфичним особинама тог језика, који назива дијалектом. Закључци Јорге потпуно су погрешни, јер у Влашкој и Молдавској, у којима није било компактног грчког становништва, није се развио посебан грчки дијалект, него је као саобраћајни језик између Грка те Грка и Румуна служила вулгарна *кошу*, а особине, које Јорга сматра специфичном појавом

истог дијалекта, у ствари су особине вулгарног грчког језика дотичног времена. — *N. Jorga*, *Les origines de l'icônoclasmе* (стр. 142—155). Сматра да су мотиви иконоклазма искључиво политичке и фискалне природе и да религиозни моменти уопште нису играли никакву улогу, те да је био у првом реду управљен против монашког staleжа и великих поседа манастира, указујући при том на аналогне примере, које пружа црквена политика Аустрије за владе цара Јосифа II. и румунских кнежевина средином XIX. стол. У вези с византијским иконоклазмом говори о сличном покрету у Кини и о борби против будистанских монаха, која се водила у V. и VI. столећу. Историјски материјал говори одлучно против ове Јоргине тезе, која не узима у обзир да су и пре и после иконоклазма поједини императори предузимали политичке и фискалне мере против монаштва и манастира, али овим мерама нису давали религиозан вид, као што би то био случај код иконоклазма. Повлачење паралеле између иконоклазма с једне и црквене политике цара Јосифа II. и кнеза Кузе с друге стране сасвим је депласирано, пошто су у аустријској царевини и у Румунији постојали други односи, околности и услови, те према том ни мотиви нису могли бити истог карактера. Француски историк Bréhier, који важи као најбољи познавалац историје иконоклазма, одбио је Јоргину тезу као неосновану.

Lj. Karaman, *L'architecture dalmate du haut moyen-âge et Byzance* (стр. 156—163). Истиче независност архитектуре код малих храмова у Далмацији од византијске уметности и образлаже тезу о постојању једне локалне, хрватско-националне школе. — *S. B. Kougéas*, даје у свом предавању *L'état actuel des études byzantines en Grèce* (стр. 164—169) сумаран приказ публикација на пољу византиологије у току XIX. столећа и садањег стања византијских студија у Грчкој. На завршетку наглашује потребу новог издања бонског corpus-a на критичној основи с потребним научним апаратом, публикације византијских повеља, збирке византијских натписа и *Corpus inscriptionum christianarum*, затим византијске хронографије на место застареле од Muralt-a, нове едисије Lequien-ова *Oriens Christianus*, те публикације византијских личних и породичних имена. Међутим сви ови проблеми и радови тако су опсежни и компликовани, да могу једино међународном сарадњом бити решени и изведени. — *A. Rubió y Lluch*, *Conquista de Tebas en 1379 per Juan de Urtubia* (стр. 170—191). Црта поједине епизоде из историје Навараца XIV. стол. у Албанији, Мореји, атинском дукату и освојење Тиве. — *Constantin Marinesco* у својој сгудији *Manuel II. Paléologue et les rois d'Aragon* (стр. 192—195) публикује из архива у Барселони четири до сада непубликована писма цара Манојла II. Палеолога арагонским краљевима Мартину V. (1407) и Фердинанду I. (1414 и два од 1416) и даје историјски коментар уз иста писма. Публикација ових писама има своју важност за византијску историју, јер пружа извесне детаље о односима између цара Манојла II. и западне Европе.

Const. Moisil, *Sur les monnaies byzantines trouvées en Roumainie* (с. 207—211). Говори о налазима византијских монета у румунским земљама, које почињу са царем Јустинијаном I., ишчежавају у другој половини VII. столећа и поново се појављују у већим количинама концем X. столећа, када су императори Никифор II. Фока, Јован I. Цимисхес и Василије II. обновили византијску превласт на Балканском Полуострву. Нарочито се у великој количини налазе новци императора из династије Комнена, епохе политичке и војничке ренесансе Византије, чији је утицај у ово доба и код Румуна био јак. Циркулација византијског новца у румунским крајевима почиње поново да опада и престаје сасвим после освојења Цариграда од стране Латина. Moisil истиче, да је византијски новац играо врло важну улогу у привредном животу Румуна и био дуго времена једини новац, који је у румунским земљама био у оптицају. — *G. Murnu*, *L'origine des Comnènes* (стр. 212—216) поставља сасвим неосновану и на конгресу једнодушно одбијену хипотезу о румунском пореклу династије Комнена. — *Vasile Fârvan*, *Sur un relief inédit du VII. s. représentant la sainte Vierge* (стр. 217—227) расправља о једном bas-relief-у из VII. стол., који представља Богородицу, а који је нађен у једном утврђеном замку силистријске области. —

Nikola Radojčić, Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte (стр. 228—235). Види посебан приказ у овом часопису књ. III. — *Dr. G. Sotirion*, Teil einer Mitteilung über die Ausgrabungen der antiken christlichen Denkmäler in Griechenland (стр. 236—246). — *Dr. E. A. Stuckelberg*, Etoffes byzantines trouvées à Sion (Suisse) [стр. 241—242]. Кратко саопштење о налазу четири свилене тканине затворено пурпурне боје, које су судећи по њихову карактеру и техници израђене у царској фабрици у Цариграду у времену од IX—XI. столећа.

Б. Гранић.

КРИТИКОВАЊЕ Г. МЛАДЕНОВА.

»Ceux-ci montrent, donc, que l'accusation de 'bulgarophobe' que Mladenov me lance ne peut être évidemment qu'un simple aveuglement patriotique glissé dans la science — tant que, comme je l'ai documenté plus haut, il ne peut attaquer et frapper qu'avec de mauvaise foi mon argumentation.

Mais cette action de Mladenov, en tout cas, ne peut pas faire honneur à la science bulgare.«

Ilie Bărbulescu, *Arhiva* (Jași),
v. XXX, p. 326¹⁾.

Г. 1926. написао је професор софијског университета г. Ст. Младенов у прашком часопису *Slavia*, V., p. 146.—157. приказ г. Капиданова рада „Лингвистични односи словенско-румунски. Румунски уплив на бугарски језик“²⁾. На стр. 150. позива се на моје мишљење у погледу бугарске метафоније *ea*, за коју г. Капидан вели, да је румунског порекла. Г. Мл. рекао је тада, дословно, да сам „специјалист“ вџ тазџ областџ“.

Годину дана касније пише исти аутор опширан приказ мога малог извешћа „Лингвистичке белешке с пута по Јужној Србији“ у *Извешћа на народниј етнографски музеј вџ Софија*³⁾, г. VII., кн. I—IV, p. 38.—48., и мења из основа своје раније мишљење о мени. Сада сам апсолутни игнорант у бугарском језику и словенским дијалектима у Македонији. Приписује ми, уз то, политичке великосрпске тенденције и проглашује Скопско Научно Друштво организацијом „сџ политическа целџ“.

Остављам по страни питање, каква смисла има приказивати бугарској публици мене, рођена Хрвата чакавца⁴⁾, Великосрбином само за то што сам у поменутом извештају једном назвао родопске Бугаре Словенима и македонске Словене Србима, а не Бугарима, дакле, једино ради тога што консеквентно не употребљавам бугарску терминологију, кад је реч о македонским слов. дијалектима. Исто тако нећу да се осврћем ни на предбацавања онакве природе, као што су на стр. 47., где критикује оне моје белешке, што сам их према чувењу својих рођених ушију написао, т. ј. да су ми Цинцари (Аромунџ, Власџ) сами рекли, да је грчки назив *Vurgur* код њих као и код Грка генералисан пропагандом. Г. Мл. вели: „Ето, за да се твџрди това днесџ, е потрџбно или голџмо, неппростимо невежество, или безкрајна срџбска безсџвестностџ.“ Нећу да наводим ни остале сличне примедбе из критике г. Мл.-ове, јер оваквим

¹⁾ Цитирам овај став из одговора г. Барбулеска на критику г. Мл.-а публиковану у *Rocznik Slawistyczny*, t. VII., p. 132., где је г. Мл. предбацавао г.-у Бар., на исти начин као сада и мени, игноранцију структуре бугарског језика само зато, што г. Б. не признаје македонске Словене за Бугаре. „....Mladenov, avec une mauvaise foi peu connue, falsifie mes assertions, pour pouvoir critiquer à tout prix....“ — Видећемо, да је, у главном, то метод г. Мл.-а и у критици мојих „Бележака“.

²⁾ *Dacoromania*, III, стр. 129.—234. Биће говора о овој публикацији у наставку мојих извештаја „Из румунске литературе о балканским Власима“.

³⁾ Под насловом *Бџларцининаџа вџ Македонија и нај-новиџџ џоџџлзновенија на великосрџбскиџе учени*.

⁴⁾ В. моју студију *Mundartliches aus Žumberak*, *AfslPh.*, XXXII, 363 и д.

писањем он сам даје својој критици стил политичког памфлета; а нашем научном часопису боље приличи да игнорише оваки стил, па ма се налазио и у бугарским научним публикацијама.

Осврћу се само на она посебна извођења ауторова на моје белешке, која имају неки изглед стварности, да се види, где је истина, да ли код мене или код њега, где је подметање, да ме се може критиковати à tout prix, а где опет неразумевање мојих тврдњи, и т. д. Примећујем одмах, да аутор, уза све што из горњих разлога бесни против мене као Великосрбијанца, није ни на једном месту изнео ниједан случај, где би моја опажања македонских говора била нетачна¹⁾. То је за мене главно.

Следићу га од стране до стране.

На стр. 38. у 48. ставова персифлира ме, што сам као „единџ романистџ“ подузео, уз припомоћ Скопског Научног Друштва, пут по Старој Србији и Македонији. Како је то просто и неозбиљно зановетање г. Мл., не као научњака него као писца памфлета, прелазим без примедбе даље.

Нешто озбиљнија изгледа примедба на стр. 39, учињена мојој идентификацији месног имена *Нерези* код Скопља са исто таквим именима на чакавској срп.-хрв. територији. Подваљује ми понајпре, да сам из овога идентитета закључио „какџ нџкога е била разпространена *хървайскаџа*“²⁾ дума и тукџ“. За тим тврди, да је мени као романисти непознато бугарско значење те речи „не-скопена мџжка свиня, шупарџ“ и вели, да скопско име места „може да бџде отџ прџкорџ (т. ј. од буг. значења композитума), както на много други мџста по Бугарско и другаде такива имени се срџщатџ“. Овај „locus communis“, вели даље, да ја као романиста не знам.

Овом примедбом г. Мл. само доказује, да аљкаво третира топонимастику. Није навео ни један разлог, зашто *Нерези* може да буде по своме постању надимак, а не апелативум. Ја сам на своме путу побележио сву силу македонских „прекара“. Ниједан није узет од речи *нерез*–„нераст“. Да је барем навео који бугарски пример као паралелу, био бих му захвалан, па ма морао црвени ради свога незнања.

Бугарско значење познавао сам већ раније врло добро из Герова, као и малоруски *нерезџ*. Ради се ту о интересантној бугарској и малоруској преради слов. основе *нерс* (Миклошић 213). Ради тешкоће почетне консонантске групе *нр* ову је реч схватила слов. језична свест као негативни композитум: *не + рџз* (Бугари, Малоруси), *не + расџ* (Срби и Хрвати).

С том основом нема никакве везе други негативни композитум *не + рџз*, који се налази као тономастикум код Чакаваца и у Македонији, и као апелатив код Чакаваца и као слов. туђица код Арнаута³⁾.

Како овај композитум долази и код Чакаваца и у Македонији са аугментативним суфиксом *-ина* у сингулару, искључено је, да се може радити у овом случају о каквом бугарском породичном надимку⁴⁾. Питам читаоца, ко је игнорант у овим стварима? Неразборито је подметање, кад Мл. као слависта каже да ја говорим о *хървайској* речи *нерез*. То је јужно-слов композитум. И ја сам говорио само о хрв. правним документима, који га употребљавају.

У 39 редова, што следе (стр. 39.—40.) даје некоје допуне мојим констатацијама за прелаз *ж > а*, *џ > оџ* (*џ' д'*), о скакању акцента у композитима на први елеменат, поучава ме, да су то познате ствари, и подмеће ми злонамерно, да сам хтео учинити неко откриће, велећи: „Каква научна стойностџ могатџ да иматџ г. Скоковитџ кџсни откритија, които стигатџ само до Прилепџ и Џърна?“ Очигледно је персифлирање у овим редовима злонамерно удешено само за то, да се добије прилике предбацити игноранцију мени као романисти,

¹⁾ Топономастички, лексикални и остали материјал, што сам га сакупио на том путовању, биће публикован доцније.

²⁾ Подвучено од мене. Нигде нисам прогласио *нерез* искључиво хрватском речи.

³⁾ Упор. сада *Јужнослов. Филолог*, VI, стр. 66., бр. 28.

⁴⁾ Потребна су, дакако, још теренска и антропогеографска испитивања овако названих локалитета, како би се дефинитивно утврдило поклапање са значењем чакавскога апелатива. Али оваково испитивање тономастике није још уопште ни начето у науци.

који неби смео ни примилисати у „бугарску“ Македонију. Међутим, ја знам, да се прелаз $\text{ж} > \text{а}$ налази чак и у Епиру¹⁾, где је Словена данас нестало, како се види и из оно мало топонимастике, што је наводи Капидан.

Овом пригодом истичем посебице само то, да аутор, уза све што познаје мој приказ Џоневљеве студије, никако неће да разуме моје лингвистичке оријентације, мој захтев на име, да се пре свега географски групишу и омеђу лингвистичке појаве. Да би се то груписање могло провести, путник-лингвиста, — а у таквом сам се положају налазио, кад сам путовао по Македонији, — има да бележи у сваком селу фонетске појаве биле познате или не, како би се касније добила географска синтеза. — Важност таква поступка признаје се у романистици већ преко 40 година. Како видим из прашког проспекта за славистички конгрес у октобру 1929., лингвистичка географија²⁾ долази на дневни ред тога конгреса.

Према томе забадање, које чини г. Мл. мојим констатацијама, којих исправност он никако не побија, и које су у погледу топонимастике свакако новост, јер нико до сада, колико знам, није опажао пребацивање акцента и замену назала у македонској топонимистици, одаје човека злонамерна и задојена политичком мржњом. — Нека ми опросте читаоци, што морам да овако говорим о једном слависти, који заузима видно место у својој земљи.

У аLINEји што следи, на стр. 40., место да ми објасни фонетска одступања у слов. туђици *bazdavina* код Арнаута у Нерезима, ако знаде, припомиње ми сасвим сувишно, да се арн. реч не може оделити од бугарске речи *бѣзовина*, као да то није уједно и срп.-хрв.³⁾ и као да ја нисам споменуо маћ.-слов. облик *боздина*. Вели, даље, да Словени у Морихову морају бити Бугари ради тога, што у речи *бѣзеј* имају $\text{ж} > \text{о}$ и $\text{ѣ} > \text{е}$ ⁴⁾, те $\text{ж} > \text{а}$ „сѣвсемъ различно отъ срѣбски“.

Пре свега ваља приметити, да у речи *бѣзеј* немамо $\text{ѣ} > \text{е}$ него суфикс *-евъ* у одређеном облику са губитком *в*, као што имамо *-овъ* у *боздина* (Нерези), која је и срп.-хрв. реч: *зова*, *-ина*, *-ик*⁵⁾ поред, дакако, *база*. Надаље, нигде не стоји да су $\text{ж} > \text{о}$, $\text{ѣ} > \text{е}$ искључиве појаве бугарскога језика. Чакавски диалекти, н. пр. на острву Крку, познају или *е* (Врбник), или *о* (Добрињ). Њих неће зацело мењати г. Мл. међу Бугаре! Око Скадра у српској држави постојао је такођер $\text{ж} > \text{о}$, $\text{ѣ} > \text{е}$, како се види из имена места *Роѣеуѣ* < *рѣѣѣѣѣ*⁶⁾. Ни тај крај неће ваљда рачунати међу бугарске.

У осталом, данас је сасвим ненаучно говорити, да су становити фонеме такве природе, да они сами по себи могу да одреде племенску или народну припадност. Фонеме имају своје територије, на којима су распрострањени. Дужност је науке, да установи територијалну раширеност⁷⁾. Фонеме могу да карактеришу или само један диалекат или групе диалеката, према томе да ли захватају већу или мању територију. Они могу да се налазе на географски јединственој или испрекиданој територији.

Г. Мл.-ово схваћање потиче још из времена, кад се је са гласовним законима у руди аргументисало о племенској припадности међу Словенима, кад су

¹⁾ Н. пр. *Laca* < *Лѣка*, Capidan, *Români nomazi*, p. 59.

²⁾ Г. Доза (Dauzat) написао је и популарну књигу о лингвистичној географији под називом *La géographie linguistique* (Paris, Flammarion), стр. 200, 8^о у колекцији *Bibliothèque de Culture générale*. Исто тако и берлински романиста Гамилшег (Ernst Gamillscheg): *Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft*. Bielefeld u. Leipzig 1928, стр. 76. Словенске радове из ове области одлично започеше сада г. Тениер (Tessière) на словеначкој територији и г. Бузук на белоруској.

³⁾ *Ак. Рј.*, I, стр. 751. Интересантно је опазити, да се овај слависта не служи у цитовању срп.-хрв. речи ни *Ак. Рјечником* ни Броз-Ивековићевим, већ на стр. 43. цитира за реч *врѣш* нем. граматичку Јанка Марака из *Bibliothek der Sprachkunde*!

⁴⁾ Лојално признајем, да не вели изричито, да се овај меки полуглас налази у овој речи.

⁵⁾ Упор. још и мој чланак у *Nastavnom Vjesniku*, књ. XXI, стр. 243. сл. за остале облике у срп.-хрв. топонимистици.

⁶⁾ Потврде в. у *Rad-u*, књ. 224, стр. 146., бр. 138.

⁷⁾ Већ од г. 1888. заступају Г. Парис и П. Мејер (Paul Meyer) тезу, да нема, право рећи, диалеката, већ да у ствари постоје само феномени фонетски, морфолошки, синтактички и лексикални, који, независно, покривају становиту географску ареу. О оваковој концепцији в. сада популарну књигу Доза (Dauzat): *Les Patois* (Paris, Delagrave), стр. 72.

н. пр. Срби говорили, да штокавци не могу бити Хрвати, јер говоре *шио* и т. д., да кајавци морају бити Словенци, јер говоре *кај* и т. д. Све се то гарнирало још неким фонетским појавама. На срп.-хрв. се је територији ова политичка „лингвистика“ преживела. На ову ће се концепцију морати приучити и г. Мл. и допустити, да Македонци буду Срби, ако се тако осећају, уза све што њихови диалекти деле понеке заједничке фонеме са западним бугарским диалектима, а понеке опет са српско-хрватским.

Поучава ме даље, на стр. 41., о арнаутској туђици *јаџе* из Качаника само за то, да ми може предбацити, како се је „незапознанството с ђ бугарским“ езиковни особености отразило тврде неблагоприятно вјрху белђжитђ на г. Скокђ“. Вели сам, да је то „македонско-бугарската областна форма“ *јаџе* < *џџе*. Врло лепо, и ја не поричем. Али ја сам и сђм констатовао мало пре у својим белешкама македонски прелаз *џ* > *а*. Види се, да г. Мл. у својој злонамерности пребрзо мисли, па се затрчава у предбацавању. Што ја нисам споменуо маћ.-слов. реч, то је за то што нисам мислио давати етимологије свакој речи коју цитирам. То није ни сврха бележака.

Уз пут хоће и из албанологије да ми даје подукe, које су несамо сувишне, него и неисправне. За опште алб. реч *upënga*¹⁾ (коју сам забележио из Количана, срез Скопље) подучава ме, да се у њој „крие очевидно буг. *e* (*ä*) за *ь*“²⁾ (и *џ*), както вђ алб. *tregetar*³⁾ „тђговецђ“, па и *у* катко редукција на неударено *о*!“ Прво и прво, арн. *treg(ë)tär* није слов. реч, како суфикс показује, већ је то илirsка реч *terg-* [упор. *Tergeste, tergitio* „negotiator“⁴⁾ на натписима]. Друго, *upënga* (= *opinge*) иде заједно са рум. *opincă*. Арнаутска реч показује, за разлику од рум. речи, само још соноризацију гласа *к* после назала као и у својим домаћим речима. Обе речи, т. ј. и *opincă* и *opinge* иду у ред најстаријих словенских речи у румунском и албанском⁵⁾. Потичу зацело још из времена, док се није ни знало за назив „бугарски језик“ као словенску грану, из времена, кад су света браћа познавала само *изикъ словѣньскъ*. Тада се још бугарски освајачи нису били стопили са Словенима, већ су говорили свој турански језик.

Како се види, г. Мл. је лаик у албанологији и у слов.-арн.-рум. односима! Било би боље да на овом месту није истрчао са својим знањем у жељи, да докаже моју игноранцију од „бугарщината вђ Македонија“.

Код мојих примедба о фонетском објашњењу односа између срп.-хрв. *Скопље* (= буг. Скопие) и рим. *Scupi* аутор неће да ми призна новост топонимстичкога погледа и тумачења само ради тога, што сам рекао, да је ово име врло важно с гледишта срп.-хрв. фонетике. Требао сам рећи „с гледишта бугарске фонетике“, па бих имао част да будем и сада „специалистђ вђ тазђ областђ“ исто тако као и г. 1826. Али не могу да себи помогнем! Нећу да строго оделим македонске срп.-хрв. диалекте од осталих наших говора, као што их није ни покојни Јагић делио, већ је у њима гледао прелаз према чисто бугарским појавама. — Опет ми аутор даје елементарну лекцију о *џ* > *о* у бугарском, као да ја то не знам. Знам, вала, и даље! И трачке речи показују тај прелаз, н. пр. *Pulpudeva* (= град Филипов) > *Пло(в)див(н)*.

¹⁾ Г. Мајер, *Alb. etym. Wbch.*, р. 315. У облику из Количана значајан је само прелаз *ö* > *и* као и у *вудђ*, што и Мл. спомиње. У македонско-словенском је милијеу ова општа посуђеница била само адаптирана у овом правцу.

²⁾ Не, него још старија замена са *и*, који је, секундарно, овде прешао у *е*, ако се не ради и овде о вишем превојном степену *и* као и у буг. облику. Буг. *оџинџкђ* према срп.-хрв. *оџанак* показује, на име, виши вокалски степен.

³⁾ Ово му је знање из Мајерова Речника, стр. 436. Неисправно и пише алб. реч са два једнака *е*.

⁴⁾ Упор. Јокл, *Ebert's Reallexikon*, I, стр. 88.

⁵⁾ Ради једнаке замене вокала и ради заједничке генерализације генитива: < *оџинџка*. Географска лингвистика имаће оба јужнословенска облика: 1) *и*: *оџинџкђ*, 2) *ь*: *оџанак* да ограничи понајпре у данашњим диалектима, а онда у прошлости. Истом кад се тај посао обави, моћи ће се приступити решавању питања, на којој су територији балкански Власи ову реч посудили. Џинџари је, за чудо, не познају.

Артикулирани су облици *йойо(й̄)*, *градо(й̄)* *новио(й̄)* и т. д. типично „български“, вели; и за то је „голѣма, нечувена дѣрзостъ отъ страна на г. Скокъ да смѣта имена като *Горниѡ извор*, *Долниѡ извор* за срѣбски“. Ја сам доиста на стр. 278. бел. 2. споменуо ова два месна имена, али нисам изричито рекао, да су српска. Да сам и то рекао, не бих рекао никакву неистину, јер члан није искључива одлика бугарских диалеката, него и српско-хрватских од Ниша све до Маџедоније. Постпозитивни члан није уопште никаква искључиво бугарска појава већ ради тога, што не потиче из прото-бугарског језика, него врло касно из словенске симбиозе са балканским језицима. То је појава, која је, како се зна, доста касно настала у јужнословенским диалектима на истоку од Тимока и јужно од слива Морава, колико се његова територија данас даде географски омеђити. Тачне границе уопште, а нарочито међе према диалектима Старе Србије имају се истом да установе.

Појава члана у свима овим диалектима у уској је вези са губитком деклинације, баш онако као и у романским језицима. Ово је све важан проблем балканистике.

Као што по фонетским појавама не опредељујемо племенску припадност српску или бугарску, тако исто не може ни постпозитивни члан да буде какво мерило за племенску свест, јер се казати научно сме само толико, да ову врсту члана познају само они јужни Словени, који су живели у јачој симбиози са Арнаутима и Румунима, и то нити ови не сви и у целој својој целокупности. Те је симбиозе било н. пр. и у старој српској држави, па ипак није дошло до генералисања постпозитивног члана на читавој територији ове државе, већ само на њеном југоистоку.

Једна врста члана је и т. зв. одређена адјективна деклинација, где је показна заменица *и*, *ја*, је додана адјективу. Ова је заменица сама за се додуше само животарила у јужнослов. језичној заједници, али је као постпозитивни елеменат лако могла да даде базу јужнословенским диалектима, да у време, кад је почело нестајати деклинације, употребе остале показне заменице *овъ*, *онъ*, *иъ* у функцији постпозитивног члана. Одакле је побуда за њ дошла, да ли са румунске или арнаутске стране, то ће истом да испита балканистика. То су моји погледи на ову материју, коју ћу разрадити заједно са прогресом мојих балканистичких студија¹⁾.

Г. Мл. је ситан, мајушан и злонамеран дух, кад ми у овим стварима предајује дрзовитост и игноранцију! Али пођимо даље, па да видимо, код кога се испољују ове одлике ускогрудости и борнираности, и ко од нас двојице „заслужва само порицање за тая си дѣрзостъ“.

У 42 ретка што следе н. стр. 42. не даје аутор ништа него непотребно персифлирање мојих бележака о губитку интервокалног *в*, о прелазу *в > ф*, о народном предању о Краљевићу Марку у маџедонској топономастици на потезу који сам пропутавао, о извођењу имена *Прилеј*, о речима *шилегар*, *дзвиска*, *йорѣа*, где сам свагде имао казати да су то бугарске речи, да је Краљевић Марко Бугарин и т. д., па да буде задовољан г. Мл. Иначе ми подмеће да хоћу да правим „откритија“, која сви знају, само не каже, где су топономастичке студије, које садрже опажања у овим правцима. — Чему оваква сасвим ненаучна зановетања?

Међутим, најинтересантнији је аутор у идуће две и по странице (42.—45.), што их је посветио мојој белешци од шест редака, о *бафча* и *градина* у Маркову Граду. Ту ми сасвим озбиљно даје дугу подuku о томе, како је *градина* искључиво бугарска реч и како су само Бугари добри баштовани (вртлари), јер да ја, бајаги, свега тога не знам. А све то чини само због тога што сам се усмелио и за ову реч тражити географско омеђење као предумет за изучавање исходишта румунске речи. Тиме сам се огрешио о догму Цоневљевоу и његовоу, да су старије словенске речи у румунском језику само бугарске про-

¹⁾ Упор. и мој чланак *Considérations générales sur la déclinaison nominale roumaino-albanaise*, у Барићеву *Архиву*, III, стр. 164.—175.

вениенције. Другим речима, огрешио сам се о празну сујету бугарских лингвиста. Зато зове моју белешку „образецъ на великострбиянска невежествена и недобростъвестна наука“ и кличе дословно: „Тѣй си позволява да пише великострбиянскиятъ романистъ г. Скокъ въ 1927 година!“

Оваково писање показује заиста не само духовну заслепљеност због шовинизма, него и незнање и неразумевање.

У јужнословенским језицима имамо за „Garten, jardin, hortus“, у главном, три речи. Прва је она реч, за коју се неоправдано мислило, да може бити германскога порекла¹⁾, *градина*. Данас је познају источни јужнословенски диалекти, деломице срп.-хрв., а понајвише они који се називају бугарским.

Али се никако не сме сметнути с вида, да ову реч имају и Дакорумуни, а и Малоруси, ови последњи додуше без суфикса *-ина*.

Како не знамо сасвим тачно, да ли су данашњи Дакорумуни од искона староседеоци северно од Дунава, или су се у 12. стол. доселили на север у Ердељ, Олтенију и Мунтенију²⁾, може се увек мислити, да су они могли посудити ову реч и од дачких Словена, који су се изгубили у румунству, а не на Балкану, где су живели у симбиози са Јужним Словенима, нарочито са Бугарима.

Упада, надаље, у очи, 1. да Цинцари не познају речи *grădină*, 2. да је ни Арнаути нису посудили од Словена, већ поседују своју аутохтону реч *kopšte*. Затим је особито значајна чињеница, да су Дакорумуни посудили од Арнаута многе изразе за пољске плодове као *mazāre* = арн. *module* „*pisum sativum*“ и т. д., али нису *kopšte*, већ словенску реч, премда су живели у симбиози и с Арнаутима.

Све су ово индиције за један велики културно-историски проблем, који се не ће моћи решавати онако аподиктичним и арогантним тврдњама као што су оне г. Мл., који каже „*градина* је бугарска реч и Румуни што знају о баштованству, примили су од Бугара“.

Прво и прво, произвољна је тврдња г. Мл.-а, да је *градина* искључиво бугарска реч, већ ради тога, што се налази и у срп.-хрв.³⁾ са истим суфиксом као и у буг. и у малоруском без суфикса *-ина* (*horód*). Друго, ми још никако тачно не знамо данашњу територију ове речи међу јужнословенским диалектима, а поготово не знамо, какова и колика је та територија била у прошлости.

На западу јужнословенске територије постоје речи *врѣш*, *врѣшал*, обе посуђене од лат. речи *hortus* односно од деминутива *hortulus*. Ми никако нисмо упућени, колика је данашња територија ових последњих речи, а поготово не знамо ништа о територији у прошлости, као ни то, где је на срп.-хрв.-слов. територији била граница између речи *градина* и *врѣш*.

Границу, не само прошлу него и данашњу, тешко је због тога установити, јер се међу обе речи увукао турски термин *башѣа*⁴⁾ због турскога освајања и турскога баштованства. Колику је територију овај нови термин

¹⁾ Германску тезу заступа сада с новим аргументима г. Стендер-Петерсен, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, § 142, стр. 253.—261.

²⁾ Како тврди н. п. велики познавалац слов. права, покојни Кадлец, *Valaši a valašské právo*. Praha 1916. В. моју оцену у *Гласнику зем. муз. у Босни и Херц.*, XXX., стр. 295.—316.

³⁾ Упор. потврде у *Ак. Рј.*, III, стр. 366. Како у срп.-хрв. постоји ова реч као топонимастикум у значењу „развалина града“, чинила је са речју *градина* „башта“ оно што Жилиерон (Gillieron) зове „*homonymie gênante, intolérable*“. Ради тога је морала пропасти и на срп.-хрв. територији. Проблеми хомонимије почињу се сада и у славистици да студирају, упор. Булаховский, *De l'homonymie dans les langues slaves, Revue des études slaves*, VIII, стр. 68.—80.

⁴⁾ Исто тако на бугарској као и на срп.-хрв. територији, као и у осталим балканским и слов. језицима. Реч је заправо персиска (*bagča*, деминутив од *bag*), како се види и по суфиксу *-bân* у *башѣован* = арн. *bahčevan* < тур. *bagčevan* „вртлар“. Упор. Бернекер 39 и Г. Мајер, *Alb. etym. Wbch.* 23. Има и срп.-хрв. облик са губитком од *š*: *bāča* (*Ак. Рј.* I., стр. 141 код Љубише), док у буг. и маџ. турско *h* прелази у *ф*. У срп.-хрв. је настала асимилација *хч* > *ич* > *иш*. Ради овога различитого третирања турско-персиске консонантске групе није искључено, да су Турци на различитим местима Балкана и у разним временима неовисно ширили ову реч. Истаћи се има, да су и данас многи Турци у Македонији баштовани као што су и Муслимани у Босни.

освојио од територије речи *градина*, а колику опет од речи *врѣ*, за то немамо данас нажалост још никаквих студија ни података.

Овај коментар присиљен сам дати сада након злонамерних примедба г. Мл. Да је он тим својим примедбама доказао апсолутну игноранцију у лингвистичкој географији, надам се, да ће сваки непристрани читалац лако опазити. Како ли је бедна његова упута на слабо делце покојнога иначе вреднога Џонева, које би имало да послужи као доказ бугарске провениенције речи *градина*!

За тим персифлира на стр. 45. моје примедбе о македонском (дакако и о бугарском) термину *добѣѣнок* у значењу „стоке“. И овде замера моме захтеву о географском ограничењу значења „стока“ (ово као и „Gewinn, lucrum“ и т. д.), да би се тачно могла установити база румунске речи. Оба значења општа су у словенским јецима (упор. Бернекер 113 и сл.). И ту му је тај мој захтев „Скоково хитроумство“, и да „великострбијанскијат ученѣ заплита вѣпроса“. Констатацију постојања значења „стока“ и у Македонији назива поспрдно „откритието“. Све ми то предбадује ради тога, што ни за *градина* ни за *добѣѣнок* нисам рекао *urbi et orbi*, да је то искључиво бугарска реч и да има опште бугарску вокализацију *ѣ > о*, појаву, о којој сам већ пре говорио.

Док тачно не знамо географски однос између значења „стадо“ и „*добѣѣнок*“, ја сам дакако уздржљив у суђењу о искључивој бугарској провениенцији румунске речи и радије употребљавам термин „јужнословенски“ за ознаку извора, одакле је реч ушла у рум. језик.

Изгледа, да г. Мл.-у не годи лингвистичка географија, кад се толико окомио на мене баш због тражења географичке делимитације речи *градина* и *добѣѣнок*. Против моја четири ретка о *добѣѣнок* он пише педесет и три, тако те изађоше у свему три и по велике странице против лингвистичке географије. Да се не боји ове дисциплине можда због тога, да не настрада бугарски шовинизам? Дobar је страх, коме га је Бог дао! Ја, истина, нисам психолог под свеснога. — Разуме се, да ми и овом приликом, шаком и капом, дели лекције о бугарству ових речи као и о томе, како о свим тим стварима ништа не знам.

Игноранцију бугарскога језика предбадује ми на стр. 46. и због тога, што спомињући аромунске речи *război*, *ronța* и *cirikie* нисам одмах навео и бугарске основе *разбои*, *йодница* и *чирейня*, као да сам ја у једном једноставном извештају с пута требао да етимологички објасним сваку реч, коју сретнем на путу. Говорећи о аром. *război* нисам уопште доносио аромунске и слов.-маћ. терминологије појединих делова. То резервишем за другу згоду. Чему дакле ово забадање г. аутора? *Разбој* је дакако раширен и на срп.-хрв. територији. То би он као слависта морао да зна, кад већ хоће да ми прави замерке. Очито је, да аутор овакве невинне замерке прави једино због тога, што страхује за бугарство па хоће да критикује *à tout prix*. Уз пут даје без икакве потребе и своју етимологију о *койѣѣнорѣ*, која је без вредности. То је румунска посуђе-ница у бугарском језику. Ако жели за то доказе, изнећу му их, кад будем наставио реферисати о рум. литератури о балк. Власима¹⁾.

Код моје белешке о *бадник* даје ми на стр. 47. опет без потребе подуче о *ѣ > а* у централно-бугарским говорима, као да је требало да наводим читаву литературу о предмету и онда, кад се ради само о извештају о путовању. Али то г. Мл. чини само због тога, да ми може да припише облигатно „г. Скокѣ не знае“, и да ради тога нисам смео ни завирити у „бугарску“ Македонију.

За тим ми замера на истој страници, што код речи *керал*, *ѣрем*, *кладенец*, *Душкоец*, *лийѣѣ* и т. д. нисам истакао „българщината“; као да се све ово не налази и на осталој срп.-хрв. територији! Гледе члана, *ѣ > а*, *ѣѣ > еѣ* као бугарских карактеристика, рекао сам горе, што мислим.

Најдражеснији је мој критичар на стр. 47., где ме прекорава, што сам оставио реч „прекар“ „безѣ свѣко сравнение или обяснение“. А ја само кажем, да сам у Ивенима бележио „прекаре“. Наводим је, дакле, само као карактеристичну реч онога краја.

¹⁾ Упор. међутим сада и чланак Јоклов *Balkanlateinische Studien*, у *Balkan-Archiv* св. IV., стр. 195 сл.

Ево у каквоу се високоумну позу учитеља ставља овај критичар према мени као ученику: „Нека се научи г. Скокџ, че пакџ вџ западно бџлгарски ипрекор (лит. ипрџкорџ) е Spitzname, а сџрбох. *prijekor* е »Vorwurf«.

Нада све га је ражестила моја белешка на стр. 286., где сам рекао, да генерализација грчкога назива *Vurgaros* > аром. *Vurgur* за маџедонске Србе према мишљењу Цинџара потиче од бугарске пропаганде. Да је аутор у првом реду објективан критичар-лингвиста, а не бугарски шовиниста, он би био за цело опазио да сам ја савесно извршио своју дужност, кад сам реферисао у извештају само о ономе, што сам на своје уши чуо. Ја сам заиста од Саракачана у Влашким колибама и од Влаха у Скопљу чуо, да маџедонске Словене називају онако, како сам забележио: *Vurgaros* > *Vurgur*. Ја сам и саме маџедонске Словене испитивао, како зову свој језик. Свагде сам добио као одговор „маџедонски“. Исти тај назив употребљавају и Цинџари, кад говоре маџедонским српско-хрв. диалектом. Нисам добио одговора „бугарски“ ни у Прилепу од људи, који су свршили бугарску школу. Били су чак свесни разлика између бугарскога и маџедонскога говора. Они су ми причали веома дуге приче, које још нисам публикувао. Како сам забележио код Саракачана и Цинџара назив *Vurgaros* > *Vurgur*, тако би био забележио и назив *Бугарин*, да сам га чуо код Словена. Ја немам никакве анимозности против тога назива. О том може бити уверен и г. Мл., ако га је уопште могуће уверити. Нико од мене не може захтевати, да ради тога, што су називали бугарским језик маџедонских Словена Цинџар Хаџи Даниил, јеромонаси Хаџи Јоаким Кџрчовски и Ѓирил Пејчиновић на почетку 19. в., фалсификујем своје сопствено чување за вољу бугарских племенских теорија и теза.

У своме извештају нарочито сам забележио на стр. 280., да маџедонски Арнаути (Нерези, Качаник) зову маџедонске Словене онако као и Србе *Škā*, адв. *škeništ*¹⁾. Они израза Бугарин уопште не познају. Чудо је божје, да ми критичар овде не даје никакове лекције. Али кад је он мени није дао, даћу је ја њему.

Две су ствари у овом правцу познате и ван сваке сумње: 1. да су маџедонска арнаутска насеља настала услед турске колонизације, да су, дакле, Арнаути под Турџима дошли овамо; 2. да су они са собом донели онај израз, који су у својој домовини употребљавали за своје суседе Србе. Може се, према томе, с потпуним правом закључити ово: Кад би за турскога времена пре егзархата Арнаути били затекли реч *Бугарин* у искључивој употреби за маџедонске Словене, они би били употребили ову реч, а не *Škā*²⁾, облик, који се поклапа са старијим цинџарским *škl'au*. Арнаути нису, дакле, ширили назив *Бугарин*.

Остају за ту цељ данас једино Цинџари, за које сам већ по *л > р* установио, да примише назив *Vurgur* од Грка. Они су овом посуђеницом из новогрчкога језика заменили старији свој назив *škl'au* < *Slavus*³⁾. И они су, према томе, имали исти назив као и Арнаути. Мора се рећи, да је и наравно, што напустише свој старији назив *Škl'au*, кад се зна, да су они одувек били велики Гркомани и држали много до грчке културе и терминологије. Није с тога чудо, да почеше маџедонске Словене називати онако, како их називаху њихови културни узори, Грџи.

¹⁾ Упор. потање податке за остале Арнауте код Ердџановића, *Македонски Срби*, стр. 54., који такођер исправно употребљава овај податак за тезу, да су маџедонски Словени називали сами себе просто Словенима у старо доба. Забележити треба и то, да северозападне Геџе зову Српкињу *škin*, речју, која очито долази од лат. адјектива *sclavina*, потврђеног у западним романским језицима у значењу „проста хаљина, врста оружја и т. д.“ Види мој чланак у *Mélanges Thomas*, стр. 416.

²⁾ На овај ме закључак наводи (1.) чињеница, што се реч *Бугарин* констатовала овде са срп.-хрв. фонетизмом (упор. Белић, *La Macédoine*, стр. 217. сл.), а не с онаким, какав би се овде очекивао према замени *џ* у маџедонским говорима. Дакле је овај назив овде туђица из северније положених срп.-хрв. диалеката. (2.) Арнаути би свој прилици имитовали Турке, који познају само *Bulgar*, да нису имали своје речи.

³⁾ Упор, Pușcariu, *Etym. Wbch. d. rum. Sprache*, бр. 1547. Pericle Papagi, *Numi ri etnice la Aromâni*, AAR, св. III., књ. III., стр. 131 и сл.

Исти облик, који и код Арнаута и Цинцара, налази се и код северних Дакорумуна, који познају у 16. и 17. в. за Бугаре назив *Ḥchiai*, pl. *Schei*¹⁾. Назив *Bulgar* новија је румунска посуђеница²⁾.

Нада све је пак од важности, да јужне Геге зову Бугарску и данас *Shqinikë*, реч, коју Јокл³⁾ сасвим тачно изводи из роман. *Sclavinica* (sc. terra). Овај облик и Византинци употребљавају н. пр. (ἑθνη) *Σκλαβινικά* код цара Константина Порф. Арнаутски акценат одговара латинскоме правилу⁴⁾. Романи у овом случају могу да учине изведеницу на *-icus* и на *-ia* (упор. *Sclavinia*). *Sclavinica* је од 7. до 10. стол., како се зна, обичан назив за сву земљу између Задра на Јадрану, Солуна на Егејском Мору и Родопа. Прама томе Арнаути називају и данас још Бугаре онако, како их у најстарије доба и Византинци називају, а не онако како се бугарски Словени почеше касније називати од времена кад примише несловенско име.

Према томе је извесно, да ни Арнаути ни Румуни свих диалеката не познају назива Бугарин за Словене, што је веома значајно, кад се има у виду, да су нарочито Румуни живели дуго времена у тесној симбиози баш с Бугарима и под њиховом политичком влашћу.

Не могу да објасним другојачије ову интересантну чињеницу него овако. И Румуни свију диалеката као и Арнаути познавали су у почетку само Словене, и то под онаковим називом, како су се сами Словени називали. Туранско племе Бугара назваше Румуни словенским именом у време, кад се ови потпуно асимилираше својим словенским подложеницима. Румуни, дакле, генерализоваше име покоронога народа и на освајаче, док Грци учинише противно⁵⁾.

Питање је сада, зашто су Грци, противно од Румуна и Арнаута, генерализовали име Бугарин и на Словене и на оне Турко-татаре, који својим подложеним Словенима дадоше јачу државну организацију? Код Грка се догодило чак и то, да је име завојевача потиснуло првотни њихов назив *Σκλαβη(ι)νοί*. Зацело су томе узрок ратови Византије и Бугара. Како су они баш са завојевачима имали највише посла, није чудо, да су и њих и њихове поданике у време, кад су и освајачи прихватили словенски језик, једнако називали. Назив Бугарин био је дакле врло рано генерализован код Грка, одакле дође до Турака и данас до Цинцара, где је потиснуо назив *Ḥk'ai* посвема.

Не би било никакво чудо, да су први књижевни људи македонски као горе споменути Даниил, који је сам Аромун, Кърчевски, Пејчиновић и др. узели под упливом грчких „културних“ кругова назив Бугарин, који је био у употреби и код простог грчког народа.⁶⁾

За егзистенцију назива Бугарин код македонских Словена, према томе, нема доказа. То је моје образложено мишљење и не могу г. Мл.-у помоћи ни уз најбољу вољу. Не велим ово ни из какве „бугарофобије“ или заради „велико-српства“. — Бог и моја савест су сведоци и сви они, који ме знају.

¹⁾ Tiktin, *Rumän.-deutsches Wbch.*, 1380.

²⁾ Да је старија, морало би стајати *il* за *l*, као што постоји *ir* за *ъ*р у Срб(ин). Значајно је, што прости румунски народ замењује *Bulgar* и *Sârb*. Упор. *Dicționarul limbii române*, t. I, стр. 684. Приметити треба, да је дакорум. позна реч *Србин* у исправнијем домаћем фонетизму него ли реч *Българин*.

³⁾ *Balkan-Archiv*, св. IV., стр. 206.

⁴⁾ Као латински назив долази у писму папе Ивана VIII. (упор. Вондрак, *AfslPh.*, XX., стр. 143. и Јагић, *Zur Entstehungsgeschichte* и т. д., стр. 21.): *sclavinica lingua*. Да се је реч *Sclavus* деклиновала на Балкану по деклинацији ном. *-us*, ген. *-onis*, како сам доказао у чланку у *Mélanges Thomas*, стр. 415. сл., види се и по арнаутском адјективу *škeništ*, према којем су створени *gegništ* и *toskerišt*.

⁵⁾ У *Mélanges Thomas*, р. 413—416 показао сам да је лат. облик *Sclavus*, од којег на-стаде румунски и арнаутски облик, створен на латинској територији Балкана. Овај облик презимају и Византијци, упор. за сада *Starohrvatska Prosvjeta*, n. s. I, стр. 185., 182. § 33.

⁶⁾ Данашња је паралела за то н. пр. назив *Пѣмац* за Чехе код простог народа у Словенији, Хрватској, Славонији и т. д. Тај је назив дошао преко њем. *Böhm*. Исто тако зову Војвођани Словаке не онако, како се они зову, него онако како их Мађари зову (Тот). Све је то ради тога, што прости свет мисли, да су ти изрази финији.

Како се развијао онај процес преузимања имена код оних Словена, што, су заједно с Власима били под бугарском влашћу, о томе још нема студија¹⁾. Истакнути ипак морам, као „великосрпски романиста“, паралелу са стварањем народнога имена *Français*, на галороманској територији, или са *Lombardus*, у северној Италији. Ова су имена, како се зна, германска, не романска. У оба случаја имамо исту појаву, као и у Бугарској, и то, да завојевач, који даје своју политичку организацију потчињеном народу, наметне му и своје име, да потисне првотно име потчињенога народа и стопи се с њиме под својим именом.

Први генерализатори имена Бугарин били су, према томе, Грци, који га дадоше Турцима и Цинџарима. Борбе за егзархат учинише на послетку своје. Не треба, дакле, ништа да мењам на ономе, што сам чуо од скопских Влаха, уза сву љутњу г. Мл.-а и уза сву добру вољу, коју би, евентуално, имао.

На послетку г. аутор даје (стр. 48.) примедбе на моју оцену о Капидановим Аромунима, где ми опет подељује непотребну лекцију да само Бугари познају $\tilde{b} > ea$, па да је *zmeana* „гаће“ само од њих. Моје реченице: „Нејасно је у том случају, како је могла доћи у говор Аромуна *zmeana* за гаће,“ аутор није разумео, а ипак је јасна, кад се узме у вези са предидућом реченицом. Ја велам, да је неразумљиво, ако г. Капидан тврди, да нема слов. уплива на ношњу Аромуна, а има код њих слов. речи за ношњу. Ако нема уплива слов. ношње, како су могли да уђу слов. термини за одела? Могло би бити, да је г. Мл. намерице зло разумео моју реченицу само да ми подметне, како ја све србизујем и ништа не знам.

Што се тиче $\tilde{b} > ea$, то је ствар још премало истражена, да би се могло онако аподиктички говорити о томе, да је то прелаз својствен само бугарском језику. Код цара Константина Порфирогенита констатовао сам тај прелаз и код српских имена *Красџиџери* и *Траџбунџа*²⁾. Требаће још испитивати и новогрчке и арнаутске случајеве.

Резултат је свега овога, да критичар није дао на моје „Белешке“ никакве стварне критике, која би дала повода за плодну и стварну дискусију. Место стварности заиста је дао у обилној мери одушка своме бугарском шовинизму. Ја бих разумео, да се као Бугарин ограничио на одбацивање моје терминологије, али не могу никако да разумем чему су му требали реквизити памфлета: персифлирање, омаловажавање, исмехивање и напоскон прећуткивање мојих опажања и постављања проблема у новој светлости. Он себи чак није дао ни труда, да објективно изложи бугарској научној публици циљеве мога пута по Маџедонији и она места, где сам заиста дао који нови поглед. У путном се извештају и онако не могу дати никакве студије целовите и заокружене са потпуним библиографским апаратом. Колико ли је исправније схватио идеју балканистичких студија, коју сам јасно истакао у „Белешкама“, мој велики учитељ Мајер-Либке, који је о моме извештају могао да суди само по кратком француском резимеу. „*Sie ist prinzipiell so interessant*,“ вели ми у писму од 20. октобра 1927., „*und wichtig, daß es wünschenswert wäre, wenn Sie in einer auch weiteren Kreisen zugänglichen Form erscheinen würde*.“ Мисли наиме, да би их требало публиковати на којем европском језику³⁾. Ради тога и држим, да сам на правом путу и да се на зановетања памфлетске природе не требам ни освртати.

¹⁾ Истакнути ваља, да румунски хроничар Мокса (Cronica, I, стр. 373., г. 1620.) пише: *Schei... luase țara de jos, Dilul și Ohridul* (= Бугари узеше доњу земљу, Видин и Охрид). Дакле и он их зове само Словенима.

²⁾ *Starohrvatska Prosvjeta*, n. s. I, стр. 170., § 17. У *Časopisu za slov. jezik* и т. д. III., стр. 24, бел. 2. опазио сам опет чак на западној јужнослов. страни, да Словени замењују романско *ia* са $\tilde{b} > e$: *patriarca > podreka*. Упор. и Белићев *Зборник*, стр. 122., бел. 5. Забележити ваља и то да и најстарији латински писци немачке народности пишу $\tilde{b}$ као *a* баш као и Византинци: тако а. 770 *generatio Sclavavorum* (Kos, *Gradiwo* и т. д., св. I., стр. 274.). Из овога свега закључујем, да се засада још не може посве поуздано говорити о гласовној вредности јужнослов. $\tilde{b}$.

³⁾ Упор. сада исправни приказ мојих бележака из пера г. Капидана у задњој свесци румунског лингвистичког часописа *Dacoromania*, св. V., стр. 623–626.

Ја сам, у осталом, у овим редовима дао своје примедбе на критику г. Мл.-а више ради тога, да потање формулишем проблеме, које сам у извештају само напоменуо, а које ћу разрадити у току времена заједно са материјалом, што сам га на задњем путовању скупио и што ћу га на другима још скупити, — него ли да идем у полемику са г. Мл., јер, као што он мене није уверио о исправности бугарске терминологије, тако нисам зацело ни ја њега о исправности оне, коју ја употребљавам. — То је, у осталом, судбина свију терминологија ове природе.

Одговорио сам му и ради положаја, што га г. Мл. заузима као професор универзитета и као сарадник разних славистичких ревија. — Међутим, настави ли он своје критике у тону и стилу памфлета, изјављујем већ сада, да се одричем сваке даљне полемике с њиме.

Петар Скок.

КОЛОНИЗАЦИЈА У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ.

[Поводом недавно објављене књиге под њим насловом од Г. Ђорђа Крстића, судије Врховног Суда. Сарајево 1928. Издање њишчево. 104 стр. Са једном картом насеља.]

Не треба губити речи о томе колико је важан овај проблем. Дискусија о њему тим је потребнија што се у нашој јавности понавља реч да је наша аграрна реформа, за десет година рада, огрезла у један хаос.

Стога ћемо прелистати књигу Г. Крстића, истаћи главне поставке из ње, обазрети се критички на њих, и уз то изнети новије податке, које писац није могао имати пре годину дана.

У једном огледу, под истим насловом, ја сам нешто пре, у *Новој Европи* (од 26. авг. 1928.), обрађивао исту тему; књига Г. Крстића има ту предност да је опширнија, пунија података, и највећим делом заснована на личном посматрању стања на терену. Г. Крстић је био око годину дана Главни Аграрни Повереник у Скопљу, те тиме непосредно посвећен у питања која третира.

У првом делу студије, писац је изложио развој колонизације и њене законске, теренске, финансијске, етнографске и административне моменте, спомињући узгред и ону колонизацију која се вршила приватно без учешћа државних власти. У другом делу дао је критику те акције, подвукао њезине мане и скандалозне тешкоће од стране народних посланика и закључио: „да у Јужној Србији не само да није постојала каква државна аграрно-колонизациона политика него није било ни каква система, по коме би се колонизација спроводила.... Уредба о насељавању испустила је из вида сваки аграрно-културни програм у тим крајевима, а код домаћег сеоског елемента створила без икакве потребе убеђење, да насељеници уживају привилегисани положај. Рад аграрних власти био је потпуно изолован од рада осталих надлештава.... Извођење самог рада било је предано у руке слабог, неквалификованог, а врло често и непоузданог чиновништва. Главна су сметња народни посланици“... „Резултат наше колонизационе политике ни по броју насеља и насељеничких фамилија, ни по стању насељеника, ни по начину расподеле њихове и смештају колонија, а ни по утрошеном времену и средствима не представља никакав нарочити успех с којим би се наша државна управа могла поносити“.

У трећем делу, под насловом „Важност и успеси“, писац опет ресимира резултате, испитује утицај колониста на земљу где су настањени у погледу моралном, националном и економском, глорификује тај утицај, износи примере насељеничке напредности и способности; и најзад завршује књигу са једним низом принципа у облику предлога за будући рад. Ово су ти предлози: провести ригорозно нова ограничења терена, одредити компетенцију према бонитету земље, мелиорисати што треба, субвенционисати насељенике у тежим пределима, осигурати воду водоводима и артешким бунарима, пошумити што

треба, појачати слабе колоније новим насељеницима, засновати аграрну политику путем задругарства и рационалнога gospodarства, колонисте груписати по извесним принципима, концентрисати рад свију надлештава која раде на препороду Јужних Крајева, израђивати програм рада за сваку годину, реорганизовати Савез Аграрних Заједница.

То је у крупним потезима садржај ове важне књиге и њезина идеологија. Немам шта друго да учиним него да све те констатације пишчеве подвучем јер ми у основи изгледају тачне и добре.

Важност питања захтева да уђемо у разматрање неких главних проблема и да истакнемо најважније податке. Не ћемо улазити у техничка и лична питања, нити у ситнице, него ћемо се држати само основних и начелних ствари.

Број насељеника. — Г. Крстић изнео је бројке званичне статистике колико је земљишта ограничено за деобу, колико од тога тачно премерено, колико стварно издељено и на који начин. Писац је употребио стање од 1. јануара 1928. Но пошто се акција насељавања од тада наставила у знатно јачој мери него пре, сматрао сам за потребно да се обавестим о њеним резултатима у овој последњој години дана, те ћу, наводећи бројке г. Крстића од 1. I. 1928. додати у заградама бројке од 1. јануара 1929. Тиме ће се добити још један поглед на рад последње године дана.

Ограничено је за деобу 225.397 ха (253.352); од тога је стварно премерено 143.724 ха (176.647). Стварно је од овога издељено 111.602 ха (180.511) док је остатак још споран или неиздељен. Подела терена овако је извршена:

1. правим насељеницима (колонистима, добровољцима и четницима) 43.861 ха (64.292) на 6250 домова (9187);
2. домороцима у допуну 18.173 ха (17.675) на 5000 породица (5128);
3. сопственицима у замену (чл. 27 Уредбе о насељ.) 1149 ха (2105) на 107 породица (160);
4. војним властима, школама и разним хуманитарним установама: 1604 ха (2172) на 190 места (198);
5. старим сопственицима остављено на самом месту ограничења 24.556 ха (37.230);
6. за потребну утрину за испашу остављено је 17.839 ха (51.893), док је на путове, реке и градилишта отпало 4420 ха (5144).

Свега има 173 колоније и 419 мањих насеобина.

У вези са тим цифрама додирнућемо проблем који је гласнији од свих других: *Да ли се колонизацијом омеџа живиој домаћег живља?* Тужбе народних посланика биле су у том погледу врло енергичне, а и месни народ нерадо дочекује досељенике и жали се.

Стоји факат да се насељавање врши на земљишту досле необрађиваном, а често и таком које се морало претходно мелиорисати (исушити, снабдети водом) да би се уопште могло обрађивати (100.000 ха је на ново обрађено!). Обрађена имања оних који се селе у Турску, не експлоатишу се сада него купују. Питање је дакле у овоме: прво, да ли се при деоби земље колонистима оставља довољно земље за испашу? друго, да ли се узима довољно у обзир и домаћа сиротиња при делењу расположиве земље?

Г. Крстић признаје, у одговору на прво питање, да ће у новим приликама бити теже одржавати екстензивно газдинство досадашње, па додаје да зато треба прелазити на интензивно обрађивање, које и на мањем терену постиже веће резултате; у одговору на друго питање такођер признаје да се понегде могло више рачуна водити о домаћој сиротињи.

Но кад се прочита цела књига, види се да писац са документима у руци доказује да колонизација није сметала развоју домаћих, него му је напротив помогла у сваком погледу; а цифре доказују колико се терена поделило и домаћима поред колониста. — Погледајмо још једном горње бројке: Од 111.602 (180.511) ха издељеног земљишта досељеницима је дато стварно само 43.861 (64.292) ха, на 6250 (9187) фамилија.

То значи: у последњој години дана додуше је знатно појачан број досељеника, али и сада као и пре површина те досељеничке земље износи тек мало више од једне трећине, док су две трећине подељене мештанима и месним установама! Што се тиче саме локалне сиротиње видимо да им је на 5128 породица дато 17.675 ха, што нису мали бројеви кад се узме у обзир да та месна сиротиња нешто земље већ има. Ако су горње бројке тачне, онда оне јако побијају вајкање домаћих сељака и протесте народних посланика. Разуме се да нигде и никада домаћи нису волели досељеника. Разуме се и да су нар. посланици заступали интересе домаћих против досељених. Ја сам у моме споменутом есеју израчунао да је број досељеничких домова износио 1928. год. мало више од 2% од домова домаћих. Зар је то много? Изборни мандат зависи дакле од домаћих; додајте томе да је досељеник смелији, отпорнији, мање послушан личном режиму капоња него што су домаћи. Зато није никакво чудо што су народни посланици онако ружно ометали колонизацију, и што су општинске и средње власти радиле то исто, пошто су зависиле од милости посланика. Израчунао сам да целокупна стварно премерена површина терена аграрне реформе износи тек око $4\frac{1}{2}\%$ од површине Јужне Србије, која је, осим Црне Горе, наша најређе насељена покрајина. Г. Крстић упоређује могућности колонизације са Босном и другим крајевима па и тим путем доказује да о неком притешњавању у Ј. Србији нема говора. Он то доказује и цифрама извоза стоке и приноса жетве. У окрузима призренском и косовском принос жетве скочио је од год. 1921. до 1928. за 2277 вагона, и то пошто се одбије релативни принос са насељеничких терена — значи да и домаћи елеменат напредује. Са стоком стоји овако: Апсолутни број стоке у грачаничком срезу порастао је од године 1923. до године 1927. са 56.837 на 60.000 грла, у лабском са 19.733 на 32.688, у неродимском са 33.397 на 37.776 — а ти су срезови добили највише насељеника. Писац поткрепљује своју тезу и бројкама извоза стоке са железничких станица Приштина и Урошевац, где су се такођер бројке јако увећале. Али како сам обавештен на лицу места, тај доказ не вреди ништа, јер се на реченим станицама укрцава огроман број стоке из даљих крајева, Дренице па чак и Санџака. Човек има утисак, да је поред свих цифара, сточарству добро отежан развој на Косову. И питање домаће сиротиње и питање сточарске привреде толико су за нас важна да им треба посветити још више испитивања; ако се не варамо на то се обратила већа пажња у последње време. Нови министар је чак и за колонисте изразио у неким местима потребу да им се накнадно даде земља преко обичне количине, да би се могли успешније развијати.

Једну од највећих сметња чине узурпације земљишта од стране мештана — легализиране општинским уверењима и тобожњим тапијама....

Лако је рећи нека се уведе интензивно господарство место екстензивног, али то није лако извести, због два узрока: једно што је сам свет домаћи до крајности конзервативан, друго, што за то треба капитала. Да се стекну већи кредити потребно је задругарство. А тога ничег нема. Дотле иде конзервативност домородаца, вели писац, да гвоздене плугове и машине које добију од репарација прерађују по свом старом начину. А задруга ни кредитних, ни водених, ни других не ће. Шта ту да се ради? Очигледно је да ваља радити и то врло много на пропаганди тих напредних идеја. Питамо се шта је на том пољу учинило Министарство Пољопривреде? Није много. Шта је учинио за просвећивање одраслих на селу Одсек за Народно Просвећивање? Земљорадничких Задруга, Читаоница, Школа за Домаћице, предавања, течајева, тога има сасвим мало у јужносрбијанском селу. Г. Крстић је у том погледу директно оптужио попове и учитеље да нису били активни; вероватно се о томе осведочио на лицу места. Што је урађено, осим Пољопривредне Школе у Битољу, урадило је Министарство Народног Здравља, и, за насељенике, нешто мало Министарство Аграрне Репарације. Јасно је да се тек на тој организаторској и опште културној акцији може основати једна онако важна реформа у пољопривреди као што је рационално интензивно газдинство. Моје је мишљење да

је и конзервативност домаћег елемента једна пролазна појава. То је реалан свет. Нешто животна нужда, а нешто живи пример досељеника, и школа, учиниће своје за кратко време. Досељеници који су у старом крају били врло конзервативни овде су спремни да уводе што год осете да је боље. Први иду за њима Арнаути. Почину их следовати и домаћи Срби. Један драстичан пример видео сам у селу Паликури на ушћу Црне Реке. Село доста богато, и конзервативно. Досељеници су га одмах кренули. Општина је, рекоше ми, поручила радио за школу!

Г. Крстић, увиђајући везу питања колонизације са општим просветним питањем Југа, тражи да се организује једна *централна установа* у Скопљу која би везала разне упоредне акције на подизању народног живота.

Колонизација је најјача на Косову, око Скопља и у Метохији. У другим крајевима, она је још сасвим мршава, тек започета. Према последњој статистици (наводим најновије бројке од 1. I. 1929.) број домова насељених за последње 10 година овако је распоређен по терену појединих аграрних поверенстава: Приштина 3356, Пећ 2553, Скопље 1274, Кавадар 487, Штип 452, Битољ 205, Нови Пазар 6. Свега 8219 породица, од којих је саградило нову кућу 5745; безвласничких кућа ограничено је 1014. Последње године највише се радило у Метохији и на Косову где је број досељеничких породица порастао за 1190 односно за 430. Г. Крстић свом силом осуђује акцију б. народних посланика и месних власти против колонизације. Тек на личну интервенцију Краљеву омогућен је од 1926. рад са више система, али и опет не без тешкоћа. Примери које је у том погледу навео врло су карактеристични.

Одабирање колониста. — Писац пледира за мешовите колоније: састављати насељенике из разноликих постојбина и култура, да се што боље уче један од другог новотаријама. Изгледа ми да је то питање компликованије. Рђаве ствари науче се пре него добре! Има мешање и својих злих страна. Неоспоран је факат да се брђани не трпе са пољацима, нарочито оним панонским, због разлике у домаћем васпитању. Свакако је требало јаче подвући важност географско-климатског момента: ко се може где аклиматизирати. Тежак је то проблем. Чак и у сред онако здравога Косова чуо сам поразних случајева. У Старом Селу код Урошевца досељеници су за ово 10 година имали поразно велик број помрле новорођенчади! Није било никакве епидемије него ето тако, већином запалење плућа. Па ни дотерана стока, веле ми, није очувала квалитет какав је имала у староме крају!

Писац истиче да ће се решавањем *чифчијског питања* кренути напред и питање саме колонизације. То је нејасно. Чифчије су по Уставу добиле право на земљу коју су обрађивали; они ту земљу де факто држе. Све је питање у томе ко ће и како да је плати бившим власницима, те да се ствар дефинитивно ликвидира. То је хитна ствар. Али очекивати отуда неког новог терена за колонизацију да ли можемо? Ко ће одузети чифчијама од њихове ново задобивене земље макар и део, све ако је имају и превише? Требао би нарочити закон за то — а великих поседа нема тако много.

Рад Аграрних Заједница описан је у књизи само узгред, и подвучене су неке грдне грешке у њихову раду. Ипак је било потребно изнети више података о томе, јер су Заједнице биле главни сарадник насељавања, и учиниле великих услуга, иако их треба обнављати и преуређивати. Главно Поверенство додељивало је голу земљу, Савез Агр. Заједница давао је насељенику прву помоћ у новцу и материјалу у име државе. Од 63,702.328 динара зајмова у готову, колико их писац спомиње за 1926., сума је у 1928. нарасла на 68,759.828 динара, уз 5,000.000 динара у материјалу; и рад се наставља. Савез има данас 146 месних Заједница (према 129 у почетку 1928.); постоје осим тога 3 Житарске и једна Млекарска Задруга.

Пошто су државна средства за даљу помоћ ограничена, а пошто ипак додељивање голе земље без друге помоћи није довољно, проблем лежи у томе *како осигурати даљу колонизацију као и даљи усьешан развој насељеника уопште?* Пошто се горњи зајмови нису до сада враћали, извршена је „вало-

ризација“ тих дугова, то јест постављен је принцип да дужник почне данас враћати само онолико колика је ондашња куповна вредност динара била у односу према данашњој. Пошто је пре вредност динара била мања, тим више ће се отписати дуга старим дужницима, према курсу и утврђеној табели; уз то ће се отписати дугови у случајевима несреће. Како смо извештени, оно дуга што се по том кључу утврди, имаће да се исплати за десет година у полугодишњим оброцима, и утериваће се строго. — Тиме ће се добивати обртни капитал за помоћ новим насељеницима и за унапређење насељеничког gospodarства. — Уопште се намеравају предузети строжије мере у пословању Аграрних Заједница у којима је јако олабавила и дисциплина и рад. У припреми је закон по коме ће се оне да претворе у Задруге, по задружном законодавству. До сада Заједнице су биле додуше аутономне, али административним путем прописане установе, без кредитне способности. Реформом, оне би постале кредитно способне. Тиме би се отворили нови извори за капитале, а то значи: и за унапређење насељеничког живота.

У последње време Савезу Аграрних Заједница отворен је од Министарства Аграрне Реформе нов кредит од 1 милион динара за помоћ колонистима (и то 750.000 за пољопривредне справе и 250.000 за довршење кућа). Новим насељеницима даје Савез Агр. Заједница потпоре на рачун Колонизационог Фонда при Министарству Агр. Реформе, и то по *новој* процедури. Пре је Савез делио те помоћи самостално, док је друге помоћи каткада делило и Министарство, директно, па су се догађали случајеви двоструких потпора, и несразмерних, без контроле. Сада молбе иду пред Савез, овај предлаже коме и колико да се да, Министарство доноси решење по томе, и Савез према решењу исплаћује, за рачун Министарства.

Савез је у последње време добио и једну нарочиту дужност: *да откупи* љује имања оних који се драговољно селе из наше државе. Кредит износи данас 3 милиона динара и пола је већ утрошено. Купљена имања парцелишу се наново, те се према прописаној количини продају насељеницима земљорадницима који дођу да их купе и да се на њима населе. Даје им се по цени коштања уз минимални додатак за режијске трошкове. Купац плаћа одмах $\frac{1}{5}$ суме, а остало за 10 година у полугодишњим оброцима, уз интересну стопу равну оној код Хипотекарне Банке. Тако сам обавештен.

Замерах г. Крстићу што се није више обазро на помоћ коју је Колонизација имала од стране овдашњег *Хигиенског Одељења*. Ма да хигиеничари нису баш посебно радили за насељенике, него уопште за сав народ Јужне Србије, ипак је њихова помоћ специјално и међу колонистима била огромна, и ја сам је у моме споменутом огледу изнео у примерима: бушени су артешки бунари и давата помоћ да се буше, дато је преко 1000 кревета, рађено је бесплатно на лечењу стоке од зараза, прављени су водоводи, купатила, школе за домаћице, а у колонији Милошеву на Косову, хигиеничари помажу да се (осим ђубришта и нужника који се спомињу у књизи) подигну и модерна пекара, и појило за стоку, и корита за прање. И сва та помоћ врши се на рачун самог Хигиенског Одсека, а не Агара. Акција хигиеничара уопште је наш понос у Јужној Србији у сваком погледу једно дело од првокласног значаја, које је одавно побудило пажњу иностранства.

Колонизација градова остала је и у књизи г. Крстића само споменута. То је заиста одвојена тема за себе. Градови се колонишу током самог слободног живота, приватно, без посредства државе. Али та важна еволуција за службује да се посебно проучи. Градови на Југу добивају у многоструком другом виду. Скопље не могу да познају ни они који су га знали из 1918. Па и психолошки је то једно необично занимљиво превирање, клијање нових облика.

Може се ко зачудити кад нађе у књизи г. Крстића да још 20.000 молба насељеничких, које је Министарство повољно решило, још чека у Скопљу да се реализују. Али то је тачно, и та велика бројка довољно показује како *мах колонизације не долази из пољопривредне него из народа*. Да се толике молбе не могу да отађају један је узрок у тешком припремању терена за колониза-

цију, а други у томе да је доста људи послало молбу онако на срећу без довољно решености да се фактички насели, па Аграрно Поверенство узима у обзир у првом реду молбе оних молитеља који сами дођу и ургирају своју ствар. Нажалост гледао сам случајева где такви људи чекају месецима, муче се овде без рада и без издржавања, па ипак не дођу на ред.

Г. Крстић је посветио нарочиту бригу томе да покаже какав су економски, културни и политички утицај колонисти до сада остварили, и он тај утицај хвали са подацима у руци. Досељеници су живљи, спремнији за рационалне реформе него домороци. Имаду бољи стандард живота, одличан морал. Али је нарочито важно оно што је изнео о њихову доприносу за економски напредак земље.

Карта насеља придодата књизи добро ће послужити, ма да није без ситнијих грешака. Државна граница југозападна погрешно је повучена, а цртач је направио велику грешку означајући мање колоније и среска места готово једнако; уз то је за неупућенога било потребно додати у легенди карте напомену да означене колоније нису све и *насељене*, него добрим делом тек предвиђене за насеља: кад се погледају крајеви око Битоља и иначе на југу, као и у Санџаку, изгледа по карти да је тамо пуно колонија — којих у ствари још нема. И велике колонизационе комплексе као Косово требало је друкче шрафирати, да се види како је и поред нових насеља тамо остало домородаца (Арнаути су тамо још увек у огромној већини) док по карти, не гледајући текст књиге, изгледа да је све то сада насељеничко.

Писац је упоредио резултате наше колонизације на Југу са колонизацијом која се упоредо врши у Грчкој и Бугарској, и нашао је да су наше бројке и одвише ситне према њиховима. Заиста је тако. И још су бројке које он наводи међутим силно порасле, и данас су готово двоструко веће него што их он наводи. Према последњим извештајима Друштва Народа, у Бугарској је крајем 1928. било намењено око 30.000 фамилија и саграђено 2000 кућа на округло 59.000 ха земље. А у Грчкој: 143.000 фамилија на селу и 28.000 у граду и саграђено 76.000 кућа. Ето шта се може постићи и за краће време систематским радом! И шта је према томе наших 8200 фамилија! Али будимо праведни при упоређењу. Грчком и бугарском акцијом руководи Лига Народа, која им је обезбедила и велике међународне зајмове и техничку помоћ. То су тамо међународна питања, која се политичком нуждом имају да реше што брже. Грцима је рат донео преко милион избеглица који се морају сместити. Код нас пак не мења се раса за расу, нити има икакве међународне помоћи. То је у основи једно економско-национално питање. Насељавају се терени који досле зато нису обрађивани јер су били лошији од најбољих, и све се то ради са ограниченим средствима.

Али тиме не мислимо бранити онај хаотични и до скрајности партизански начин рада у наших десет година! Да је било система, постигли би се резултати далеко бољи. Код нас иде ствар напред услед силне снаге и отпорности нашега народа. Прва генерација колона трпи много; али ће следећој бити добро. И ко хоће да право оцени значај и досадашњег рада нека помисли како ће ствар изгледати за 10 година. Затим, наша Агр. Реформа врши се и изван Ј. Србије. Па ту је ослобођење кметова, и толике друге ствари; резултати нису ситни. У Босни и Херцеговини аграрна реформа приводи се крају; у Војводину су се сручиле велике масе нашег народа, и радије су тамо ишле него у Ј. Србију, због познате несигурности првих година. У Далмацији спрџила је аграрну реформу рачуница владајуће партије. Али кад се обухвати погледом сва држава, мора се рећи да је, уза сву хаотичност метода, учињено нешто огромно. Г. Др. Шећеров израчунао је да је само на поседу грофа Чекоњића у Банату (који је један од највећих) намештено 4221 породица (од чега 2549 досељених)!

Балкан се мења тако рећи сав, у свим његовим државама, и у суседној Турској. Постављају се нове основе културног живота, инаугурише нова ера у томе пакленом котлу досадашњем. Г. Жан Ансел, посматрајући тај процес, приметио је да ће он допринети општем смиривању на југоистоку Европе.

Поред трагова старе уметничке акције Немањића, и поред вредне акције наших хигиеничара, и наша аграрна реформа на југу треба да буде једна еминентна културна акција: освајање пустих терена за културу, за плод, за лепши живот. Под тим углом треба посматрати ту акцију и водити је. Студија госп. Крстића озбиљан је и савестан и пун информација прилог проучавању тога важног проблема.

Перо Слијепчевић.

Др. Д. Ј. Поповић, О Цинцарима, прилози питању постанка наше чаршије. Београд 1928.

Позната је чињеница, да српски народ у прошлости уопште а нарочито под турском влашћу, није никада показивао довољно смисла и склоности за оснивање и насељавање вароши и варошица; док су, међутим, Грци и Македонски Власи, па и сами Турци, имали све предиспозиције за то. С тога је раније по градовима у свима српским областима, а у Јужној Србији и до наших дана, превлађивала византиско-цинцарска и турска или ориенталска култура, упоредо с њиховим менталитетом, чији се утицај још и данас знатно опажа. Међутим наша наука, — историја и социологија, антропогеографија и етнологија, — и ако је нагласила тај утицај и окарактерисала га као штетан по наше политичко и културно јединство, није још доспела да га довољно проучи и систематски прикаже. — Један добар прилог у томе правцу пружа нам рад Г. Д. Поповића, чији смо наслов горе истакли.

Госп. Поповић ставио је себи задатак, да на основу архивске објављене и још необјављене грађе, а понешто и на темељу традиције, систематски прикаже колонизацију т. зв. Цинцара, а с њима и Грка, по градовима Војводине и Северне Србије. Он је успео, да у главним потезима изврши постављени задатак и у 27 поднаслова дао је синтезу својих студија: о пореклу, називу и броју Цинцара у поменутим областима, о њиховим миграцијама у 17. и 18. веку из Турске у српске области под аустроугарском влашћу, о њиховим физичким и психичким особинама, о ношњи, о њихову мишљењу о себи и другима, о разним њиховим професијама, а нарочито о њиховом начину трговања, о њиховом утицају на чаршију и посебно о утицају на начин слављења крсног имена код Срба по варошима, о сукобима са Србима у друштву, цркви и школи, и најзад о њихову претапању и посрбљавању.

Резултатима Г. Поповића могу се додати само поједине напомене и допуне:

Нема сумње, да би слика војвођанских и северносрбијанских Цинцара у прошлости била знатно пластичнија и потпунија, а можда и тачнија у појединостима, да је госп. Поповић, сем Вајгандове, могао имати при руци и једну нашу добру монографију о Цинцарима у Јужној Србији, који и данас по варошима и варошицама ове наше старе области имају још релативно доста утицаја. А како је од ослобођења и овде све снажнији процес претапања Цинцара у Србе, ваљало би што пре свестрано антропогеографски, етнологски и социолошки проучити све, још доста свеже, цинцарске колоније по варошима Јужне Србије; а исто тако и њихову матицу, Македонске Влахе, који још као полуномади живе по планинама у нашим јужним областима или су већ раније или у новије доба, а нарочито после Светског Рата, почели стално насељавати се и по жупним селима и варошицама тих области.

Сем тога, ваља напоменути да је међу т. зв. Цинцарима могло бити доста и старог словенског елемента, који се у влашким областима Албаније, Тесалије и Епира повлашио; као што су н. пр. биле *Добре* из Москопоља. Они су, на име, после страдања Москопоља 1769, преселили се у Хрватску и западну Угарску и још осамдесетих година 18 века долазио је из Москопоља један свештеник чак у Хрватску, да им као кум крсти децу (Протокол крштених у Беловару). Потомци њихови живе и данас, под именом Добрићи и Добровићи у Беловару, Великој Кањижи и Дарувару.

Оснoв македонско-влашкој склоности за трговину добро би било потражити и у њихoвoм кириџијском занимању у средњем веку, када су морали да на својим коњима пренoсе сo за наше владаoце и властелу са Приморја у централне области, а руде из рудника на тргове, да носе житo за трговину, да дају стоку и пратиoце за властеоске и трговачке караване и т. д.

И у питање o називу Цинџари за Маћедонске Влахе, који су се населили у градове и почели живети грађанским животом, који је имаo највише грчких одлика, могло би се унети више светлости. Врло је верoјатно, да је то име у извесној генетичкој вези са именом Чичи за полусловенизоване Влахе стoчаре и кириџије, који су под утицајем турских инвазија међу првима почели се, већ у 14 и 15 в., уклањати из српских области са Балкана, са својим стадима, чак у Хрватске, Истарске и Словеначке планине и тамо добили име Чичи (срав. Walvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, I, 7, 255, 265 etc.; Biderman, Neuere Slavische Siedlungen auf Süddeutschen Boden, 7—10, и т. д.).

Карактеристично је, да се код нас име Цинџар срета тек у 18 веку. Најстарији датирани мени познат податак o називу Цинџар код нас даје Таубе 1777 (Slavonien II, 21) када каже: да у Славонију долазе многи „османски зидари да траже посла. Они се зову Цинџари“. Маћедонски Власи сматрали су увек тај назив као поругу и трговци њихова порекла из хрватског Карловца протестовали су 2 априла 1792, што их прота Маџерчић назива „Цинџарима“ (Грбић, Карловачко Владичанство I, 140—141). Тако у Хрватској и Славонији. Међутим, у Срему и Угарској, готово кроз цео 18 век они се у актима називају већином само Албанезима и Арнаутима (Москопољци, Корчани и т. д.), па тако и у старијим народним песмама; а тек у доцнијим песмама, ругалицама, називају се и Цинџарима.... — Није немогуће, да је старо хрватско-словеначко Чичи преко хрватско-славонских Срба током 18 века, извило се у Цинџари. Они су, међутим, сами себе увек називали раније просто Власима или Македо-Власима, доцније Романима и најзад од 19 века и Аромунима (Срав. и следећи приказ: „Једна стара књига o Аромунима“). — Једна парохијска статистика карловачке митрополије из 1821, год. назива их, на немачком језику, — Macedo-walachen oder Zinzarn и дели их како од Serben, тако и од Griechen и Walachen (Р. Грујић, Апологија, 170). Доцније тек почињу се идентификовати Грци и Цинџари и у статистикама.

По тој статистици у Карловачкој Архидијеџези, дакле у Срему, било је тада 1286 Маћедонских Влаха или Цинџара, 598 Грка и 489 Влаха, од којих је већа половина била у Провинџијалу, а мања у Војничкој Крајини (ibidem). — Ови подаци допуњују и тумаче Чапловићеве податке из 1797 (Slavonien II, 70—71), које је Г. Поповић навео говорећи o роју Цинџара у Војводини (стр. 27).

Традиџија није увек поуздана, нарочито у погледу времена. -- Г. Поповић (стр. 21), на основу предања очуваног међу потомцима попа Јана у Славонском Броду каже, да је *после разорења Москопоља 1769 или 1788*: „Једна већа група од приближно 150 душа прешла, под вођством попа Јана, званог Кампар Саву код Славонског Брода...., одакле су се породице и појединци разишли по бившој Аустрији.... Ова група, коју је довео поп Јан, била је претежно из Москопоља и Шиписке“. Међутим „поп Јан од Москопоља“ помиње се већ 1732 као сведок у Будиму, у спору Стама и Михаила Арнаута из Москопоља, ради неког кордована (Гласник, 2-го од. VI, 455—6); те је лако могуће, да је једна сеоба Москопољаца већ и после Пожаревачког Мира (1718) изведена.

Навод Сретена Л. П. (Путовање по Новој Србији, 213) „да нема ни једног хана ни меане од Смедерева па до Цариграда (на главној цариградској џади), а да није Цинџарин механџија“, можемо попунити и доцнијим записима, који слично тврде и за главни друм од Београда према Солуну. — Тако н. пр. на великој икони Св. Харалампије у саборној цркви у Врању, саграђеној 1858 г., има овај запис: Приложиа съ рѣкахъ и со дрѣжиннахъ рѣфетъ гречески механџи въ паметъ нхъ 1860 марта 20. и т. д.

ЈЕДНА СТАРА КЊИГА О АРОМУНИМА.

Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen; auf alte Urkunden gegründet von Georg Constantin Rosa Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Ungarn. — Pesth, gedruckt bey Mathias Trattner, 1808. (Стр. 159, мала 8^о).

У библиотеци велешке гимназије нашао сам књижицу, која носи горњи наслов (Инв. Бр. 233). Како је та књига слабо позната и нашим научним радницима, приказашу њену садржину и изнети из ње оно што може да има неке вредности за науку.

Писац је, као што сâм вели на једном месту у току својих излагања, родом из Битоља, и с поносом истиче да је Аромун. Види се још и то, да је као младић провео неко време у своме завичају, али се не види да ли је у Угарску прешао само ради студија или је тамо већ био стално насељен.

Његово је дело, по данашњим схватањима, далеко од тога да буде научно, и оно не унапређује много наше знање о Аромунима. — Оно неколико важнијих података биће истакнути.

Дело је важно стога, што је то свакако један од првих покушаја да се у целини претстави прошлост Аромуна и њихов културни значај. Оно је у толико значајније, што га је писао један Аромун по рођењу и осећању. Појава ове књижице у почетку прошлога века доказ је, да су тадашње националистичке идеје нашле одзива и присталица и код овог балканског народића. Јер цела књижица одише великим аромунским патриотизмом и национализмом. Писцу су Аромунима стога, а и због општег тадашњег непознавања етничких прилика на Балканском Полуострву, велик и врло значајан народ. — Доследан томе, он предлаже увођење посебног књижевног језика и нарочитог писма за Аромуне.

У *уводвору* (стр. 4—7) писац истиче да му је намера, да обавести о прошлости Аромуна оне који о њима ништа не знају, па и саме Аромуне. Штампано је своја „истраживања“ и грчки (на страницама с парним бројевима је текст немачки, готицом, а на непарнима је грчки текст), да би ствар била разумљива и свима Аромунима у Угарској, Турској и суседним земљама и другима који разумеју и читају само грчки.

У *уводу* (стр. 8—19) изнесе се опширно узроци због којих су код многих народа почеци историје тамни, и да у те народе спадају и његови *Romanî*, народ „велик по мишљењу веродостојних историчара и познат и најстаријим народима. Некада је чинио половину становништва Тракије, а данас чини више од три четвртине становништва Македоније и Тесалије и велик део становништва Арбаније; у тим земљама чини једино становништво неких вароши. Многобројни су и по Угарској, Немачкој и Пољској“ (стр. 12). Иако су Аромунима дали доста славних људи, опет се историчари не слажу о пореклу овога народа. Први је узрок томе, што писци не знају аромунски језик, и отуд их једни сматрају потомцима Бугара, по другима су азијски народ, а трећи веле за њих да су Италијани и сл. Други је узрок у томе, што им тачно не знају ни име; њихов је народни назив, вели мало раније, *Romanî*.

Извори су му византиски писци светске историје и нарочито историја источних народа проф. Тунмана (*Thunmann, Von den östlichen Völkern...*), у којој се говори и о Аромунима; а он је још и поређењем прилика на лицу места извео врло вероватне закључке (стр. 14—18).

У првом одељку писац расправља о *уравом називу свога народа* (с. 20—49), који разни писци и народ зову разним именима. Византиски писци називају тај народ *Власима*, и под тим се именом овај народ јавља у XI веку, али се сами Аромунима никад и нигде не зову тим именом, чије је значење писцу познато; мисли да је тај назив потекао од Словена, и да су га од њих примили Грци. Византијци их зову и Мизијцима, по покрајини Мизији, у којој је тај народ

живео неко време. Празни су и подругливи називи новијег порекла: Куцовласи, Каравласи односно Мауровласи и Цинцари. Дуже се писац задржава на имену Цинцар, износећи разне туђе смешне хипотезе о постанку овог имена, а закључује да је то подруглив и потпуно празан и неоснован назив, који су им дали неки (т. ј. угарски) Срби, од којих су га примили и Грци. У Турској га он за десет година никад није чуо, и тамо је сасвим непознат, те се аромунски трговци, који дођу у Угарску или Славонију, много чуде кад чују то име (стр. 40). (Право порекло тог имена ипак му није познато, али је његово мишљење о месту његова постанка врло вероватно, јер су у тој области Срби били у вези и с Румунима и Аромунима, па су могли запазити разлике у говору између једних и других). Писац помиње само да има још и других назива, али прелази преко њих.

Истиче да су се сами Аромунци увек називали само Romanj — Ramanj. Сматра тај назив најоправданијим и вели да их тај назив потпуно карактерише, јер су они потомци неког поромањеног становништва и говоре језиком који је постао од латинског.

О *првој постојбини Аромуна и њиховом правом пореклу* говори се у другом одељку (стр. 50—99). Сматрајући Тракију првом постојбином Аромуна, говори најпре о Тракији и Трачанима, по другим писцима, нетачно и без интереса. Износи етничке промене услед којих су се Трачани знатно изменили, а нарочито у језику, тако да је постао један искварен латински језик, садашњи аромунски. — Тачно је, међутим, само његово мишљење, да су Аромунци морали првобитно живети у планинама, али му је нетачно објашњење о томе.

У вези с овим излагањима, тврди да су већина аромунских речи латинске, затим (латински) провинцијализми, а најмање их је из грчког народног говора. Ради тога дао је већи списак аромунских речи, наводећи паралелно њихово грчко значење и првобитни латински облик, и то најпре латинске речи и оне које звуче латински (стр. 68—76), а затим мањи број речи, од којих су неке латинског порекла а неке сасвим стране (стр. 76—77). Спискови нису потпуни, а лако је могуће да је то учињено с намером, да се не покажу речи грчког и словенског порекла, којих у аромунском има више него што је писац мислио. Овом излагању писац је додао своју препоруку да се аромунски језик чисти учењем и употребом латинског.

Не слаже се с мишљењем проф. Тунмана да су Аромунци потомци старих Трачана, који су се измешали са другим народима, већ мисли да су они потомци старих Римљана, који су се населили у Тракију и помешали с Трачанима, који су примили латински језик; али су Аромунци првобитно и поглавито пореклом од Римљана. Затим побија мишљење о пореклу Аромуна од Бугара, и о њихову етничком сродству, па се осврће на још неке приговоре да они нису романског порекла.

Вели даље да су и Румунци на левој обали Дунава њихова браћа, јер се једнако зову, и да им је језик исти с том разликом, да имају више словенских примеса. Сматра их све једним народом.

Трећи одељак говори о *неколиким рајним покретима Аромуна* (стр. 100—123). У њему се, у главним цртама, износи нарочито прошлост аромунско-бугарске државе цара Асена и наследника му, као и борбе ове државе са Византијом и Латинским Царством.

Душевним особинама Аромуна посвећена је особита пажња, и о њима се говори у четвртном одељку (стр. 124—149), с намером да се разбије мишљење незналица да су Аромунци људи последње врсте. Прибраја их свом трећем типу народа: тај народ има знатне способности за велика дела, али је спречен у њихову извршивању, јер је или присиљен да прикрива развијеније и савршеније способности или му недостају потребна средства за образовање; главна сметња је робовање Турцима.

Под грчким утицајем, Аромунци се нису бринули за лепоту свога језика, књижевности и писма, а даљи је разлог томе био и увођење ћирилице код Ромуна у 15. веку. Стога су Аромунци примили грчко писмо, па су његову

употребу толико развили, да су имали у Москопољу своју штампарију са грчким словима. Због незгода тога писања, почели су своје мисли саопштавати другима грчким речима. Писац жели, да се та невоља уклони и да Аромунџи приме латиницу или ћирилицу.

Прикривене способности тог народа за примање културе откриле су се откако су многи прешли у мирне земље (преко Саве и Дунава); поред богатих породица, међу њима има и врло заслужних људи, од којих су многи добили угарско племство и чине велику корист. Главно им је занимање трговина. У Угарској, Саској и Немачкој нема ни једне трговачке вароши у којој они не би били међу првим трговцима. Многи се с успехом одају науци, особито у Немачкој (тадашњој): праву, богословији, медицини и многим другим. Поименце помиње истакнуте научнике и лекаре Аромуне, и завршава да Аромунџи у Турској и раније нису недостајале и способност и природни дарови, него прилика и средства, да се покажу у сјају учености и умешности.

Као што се из изложенога види, у овој књижици и нема говора о стању Аромуна у њиховој отаџбини, њиховим насељима и култури; уколико пак има важнијих података они се односе на исељене Аромуне у земљама преко Саве и Дунава. С те стране је за наше научне раднике, који се баве проучавањем Аромуна или Џинџара, од интереса и важности списак претплатника (на грчком језику), додат на крају књиге. Разуме се, можда лица у том списку нису сва од реда Аромунџи, али их је свакако велика већина.

Сем из Сереза и Видина, места на десној страни Дунава, претплатника има из разних места почев од Дунава па до Варшаве и Беча: Пешта, Кечкемет, Будим, Мишколџ, Фелдвар, Ђур, Коморан, Ваџ, Ђенђеш, Унгвар, Беч, Темишвар, Чаково, Бечкерек, Нови Сад, Ђуловеџ, Оршава, Крајова, Сандомир, Рума, Земун, Варшава, Брашово, Осек.

Подаци у списку претплатника говоре и о јачини аромунских општина у поменутих местима, а по презименима на *-ић* може се пратити процес њихова посрбљавања у местима где су били измешани са Србима.

Мил. С. Филиповић.

Max Freiherr von Oppenheim, *Der Djerid und das Djerid-Spiel*. Sonderdruck aus „Islamica“, vol. II, fasc. 4 (Festschrift für Professor A. Fischer, Leipzig). — Verlag der Asia Major, Leipzig 1927. — 36 страна.

Џилит и џилитање често се помиње у нашим народним песмама а и иначе. Ипак оно што стоји у Вукову *Речнику* (код речи *џилиџ*) о џилитању као игри доста је непотпуно. Академски Речник, додуше, даје, у *основи* тачну етимологију (арап. *ġirid*, тур. *ġirid*, *ġilid*, и ако не наводи првотног значења ове речи), али што се тиче описа саме игре, не иде ни корака даље од Вука него га једноставно прештампава. Међутим, Јоаким Вујић нам је још пре сто година оставио тачан опис ове витешке игре у своме делу *Новѣйше Землеописаніе целаго свѣта* (Будим, 1825). Описујући Београд он вели (стр. 239—240): „Неки пута обичествују Турци долазити овамо на Калимеџдан на џилитање и себе на коњи увесељавају“. Испод тога, у напмени, Вујић овако наставља: „Џилитање јест једна турска игра на коњи, која бива овим начином: играчи који ову игру ради су играти узму сваки по један штап у руку пак разделе се на две стране: једни иду неколико коракчаја напред, други опет заостану натраг; тако они напред почну трчати на коњи колико год могу а ови отстраг опет за њима, пак ако који стражњи до уговорене белеге кога предњег достигне, то он оним у руци штапом колико год може удари га по леђи, рамену, а неки пута и по врату и по глави; ако ли пак стражњи до уговорене белеге предњег достигнути не може а предњи већ је на његовој белеги, то он напреднији врати се натрат и стражњег достигне пак штапом лупи га где га год достигне. Обаче ова је игра веома опасна, јербо доста пути неки у овој игри и животом заплаће, или око изгубе, или руку и ногу пребију; а највише што бедне коње до смрти измуче и напоследак покваре их.“

Ми наводимо у целости овај опис Јоакима Вујића, јер би га, без сумње, и барон Опенхајм изнео у својој монографији о цилиту и цилитању, да је за њ знао. Само се од себе разуме да немачки писац није једино описао играње цилита, него, сходно општем карактеру монографија, он је покушао да нађе одакле ова игра потиче, куда се ширила, какву је културно-историјску улогу имала; у кратко, да сабере и критички испита све што је у вези с њоме.

Монографија почиње описом краткога копља које се персијски зове *hišt* = *hišti* (отуд у Европи искварено *kist*), али које каткад, нарочито доцније, називају и *gerîd* = *cerûd*, од чега су Турци, међу осталим, направили и *цилий*, како је и у српски прешло. Овде можемо успут напоменути да је од *cerûd* скраћивањем постало и *цид* и да се овај краћи назив такође сусреће у списковима оружја појединих европских збирки; осим тога, и реч *цида* која се код нас употребљава (упор. Ђорђе Поповић, *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, стр. 260: *цида*, f. копље), очито је у вези са овим. — Према Кантемиру и другим писцима, по три кратка копља, ношена у једном тоболцу, била су обично оружје турских спахија (коњаника) у 17 веку. Као вежба у бацању овога оружја (хишта) развила се игра цилит. Како се и по значењу речи може донекле слутити [*cerûd* значи у арапском најпре „палмина грана без лишћа“ (Meninski: *ramus palmae, foliis suis denudatus*), а после једноставно „штап, држак“], у ту се сврху употребљавао дрвен штап, али без зашиљена врха од гвожђа. Дужина овога штапа варирала је између 0.75 m и 1.50 m, али у већини случајева износила је око један метар. Осим ових уметних дрвених цилита за игру и вежбање, употребљавали су, нарочито у Египту, и природне гране без лишћа, одакле је, како смо видели, и доцнији назив игре.

Карактеристично је да су вести о игрању цилита код Арапа и Османлија сразмерно новијега датума. По Опенхајму, најстарији опис потиче из друге половине 16. века од Немца Герлаха, који је присуствовао игрању цилита на цариградском Атмејдану (Хиподрому). После овога, писац наводи и описе других путника од којих неки изрично кажу да играч цилита мора нарочито на то пазити, да противника не удари у лице него у бубреге или у главу. Али и поред овога правила, било је више примера, како и наш Вујић каже а Опенхајм тачним подацима поткрепљује, да су играчи изгубили око, пребили ногу или руку па чак и главом платили. Бацање цилита било је особито омиљено у Цариграду; ту је оно чинило саставни део спортскога образовања султанових *ич-оглана* (дворских пажева). Приређивани су читави турнири, у којима су на једној страни били ови ич-оглани, а на другој црни харемски евнуси. На тим турнирима се обично играло и *лобуда*; то је гвоздени штап, тежак до 15 кила, који су свом снагом у вис бацали. Ова се тачка програма звала *Misir ojunu*, т. ј. „мисирска игра“. Што се тиче саме речи *лобуд*, писац је доводи у етимолошку везу са арапским *nabbûd* (или *nabbût*), што означава једну врсту тешког *шџаја*, који обично има на дну гвозден колут. Овим утакмицама је присуствовао каткада и сам султан. Али то још није све. Овај спорт је узео толико маха на двору да је Ахмед I (1603—1617) једном и сам играо цилита са великим везиром Насџ-пашом, а за Мурата IV (1623—1640), који је иначе на гласу ради своје снаге, причало се да је, у два разна случаја, хитио два цилита на невероватно велику удаљеност (близу 400 метара). Ипак поред свега тога. Махмуд II забрани играње цилита на двору, одмах после укинућа јањичара 1826.

Али ма да је цилит овим наређењем престао бити дворска игра, у провинцији се он и даље одржао као народна забава. Само овде треба правити разлику између некадашњих турских провинција са турским становништвом и оних у којима претежно Арапи живе (Сирија, Египат, Алжир): док је у последњима, како по свему изгледа, цилит посве ишчезао, у чисто турским он се сачувао и до данашњег дана, кад на пр. у Аданској области, где је још 1926 један циличија тако незгодно с коња пао да је мало иза тога умро. У Персији игра цилита није уопште била позната.

На крају, писац поставља ову хипотезу о пореклу и ширењу цилита. То је првобитно *шурска* игра, и ако се старотурско име за њу није сачувало.

Турци су је донели у арапске земље и тако је добила арапско име. По свој прилици, то је било у Египту, где се цилит толико био одомаћио да је истиснуо *џоло*, игру која је била много у обичају за владе мамелучких султана. Одатле се онда цилит раширио, под новим именом, у азијске провинције и стигао и у сами Цариград. Да је цилит донесен у престоницу из Египта, доказ је и то што се бацање *лобуда*, како смо горе видели, изричито звало „мисирском игром“. Осим тога, овоме схватању иде у прилог и то што играчи цилита на поменутим турнирима носе име „џиндије“; ова је реч, у своје време, означавала *мамелучку коњицу*, а и дан данас означаје *египћанског* војника-редова. С друге стране, цилит је у правој Арабији од увек био непознат, а у другим арапским земљама играо се само онде где је турски утицај био јак и меродаван (Алжир, Египат, Сирија); напротив, у чисто турским земљама он је одавна играо важну улогу као војничка вежба, дворски спорт и народна игра. Најзад, Опенхајм истиче у прилог своје хипотезе и турску традицију: по њој је цилит турско-татарског порекла и доспео је са Џингиз-ханом, у 13. веку, на Предњи Исток.

Пишчева излагања су темељна и поткрепљена наводима из западних и источних извора. Поред тога, писцу је од користи било и властито искуство, које је стекао на својим великим путовањима. Према садањем стању ствари, његови су закључци привлачни и убедљиви. — У осталом, све ако се неки од њих покажу и као преурањени и неосновани, његов рад ипак остаје прва научна монографија о цилиту.

Ф. Бајраќић-ревић.

Dr. Leonhard Schultze, Makedonien. Landschafts- und Kulturbilder. Mit 86 Tafeln und 3 Karten. Jena 1927. (Verlag von Gustav Fischer). Стр. X + 250. 8° gr.

Писац, професор географије на универзитету у Марбургу, био је као немачки војник 1916.—18. год. у Македонији и вршио топографско премеравање. Том приликом упознао је Северну, а 1922. путовао је по Јужној Македонији, да би могао изнети слику стања целе Македоније пре последњих ратова. Стога се он није ограничио само на своја посматрања, него се обилато служио и литературом.

Иако је то једна од многобројних књига о Македонији и, као обично, писана с претенциозношћу и тенденцијом, те не унапређује много наша знања о Македонији, ипак треба и код нас обратити пажњу на њу, јер она има да обавести страни свет о Македонији. Колико и како, видеће се из овог приказа.

Под скромним насловом „предеоне и културне слике“ писац је хтео да изнесе своја схватања о Македонији, износећи податке о геологији, физичкој географији, биогеографији, антропогеографији и етнологији њеној, до којих је дошао личним посматрањем и употребом литературе. Међутим, његова схватања нису нова или нису заснована на довољном броју опажања. У просуђивању етничких и националних односа, те културне и политичке прошлости Македоније није довољно и добро обавештен, а уз то није могао да сачува објективност научника. Упуштањем у расправљање и питања за која није имао спреме ни познавања литературе, писац је знатно умањио вредност свога дела. Док је тако са главним цртама и основним закључцима пишчевим, у појединостима је друкчије. Изузимајући неизбежне грешке на које географ мора наићи, служећи се филолошким материјалом и методом, писац је изнео врло корисних података, и баш те ситнице из области различитих наука, са многобројним уметнички одабраним и израђеним скицама и фотографијама типичних објеката и појава, чине да се ова књига чита са занимањем и да ће се и код нас моћи корисно употребити, и поред њених недостатака и рђавог, можда тенденцијозног, обавештавања страног света о приликама у Македонији.

Први део књиге под насловом: *Разлике у географској средини и сџановништву* (стр. 1—40), треба сматрати као општи део. Ту се говори о границама Македоније. После негативног одговора на многа питања, по чему би

Македонија представљала целину, налази да је то самосталан насељен простор, који је ограничен пограничним ненасељеним и непроходним планинским пределима, чијим највишим гребенима иду морска развођа. На тај начин успео је да границу Македоније помери знатно на југ, на запад и на север (Шарпланина, Скопска Црна Гора, развође Мораве и Вардара, Рујен). — То су у главном оне границе Македоније које јој дају бугарски писци, а које она никада није имала; у својим историјским границама она не представља никакву географску целину. Да би се, дакле, оправдала борба за неку Македонију, треба је представити као географску целину, а то је само донекле могућно на начин као што је учинио писац.

У одељку о расподели насеља у овој области говори најпре о разликама у густини насеља, и дели Македонију на две целине. Прву чини низ предела са врло ретким насељима; том типу припада 29.800 km^2 Македоније, и то зове *насеобинским њустињама* (Siedelungsöden). То су, иначе, планински предели. Већа половина Македоније, 33.700 km^2 , чини целину *насељених њоља*. Та поља не чине компактну површину, него су предвојена и вежу их насеобински мостови (Siedelungsbrücken) између предела са ретким насељима, а одговарају котлинама у рељефу.

Затим прелази на *ограничавање њредела као културних њпросјора*, и у Македонији издваја ове предеоне целине: *ѡермајско њоље*, које назива по старој вароши Терми, дакле Солунска област; *скојско њоље* са врло пространим облашћу (Качаник, Полог, Овче Поље, Брегалница, Тиквеш, Средорек), *ѡела-ѡиунијско њоље* (с Поречом), уско *осѡровско-сервијско њоље*, *дасарејско њоље* (Охрид-Преспа-Корча), чија се насеља непрекидано продужавају у насеобинско њоље *Горње Бисѡрице* и, најзад, *сѡримонско њоље*, које обухвата токове Струме, Струмице и Месте уколико су у Македонији.

У засебном одељку говори о разликама у климату односно о климатским особинама појединих делова Македоније. Како у овом, тако и у осталим одељцима где говори о климату, писац се поглавито служи резултатима немачких посматрања за време рата и познатом расправом П. Кулброта не доносећи особитих новина, те се нећу ни у приказу на томе задржавати, у толико више што сада располажемо доста пространим метеоролошком мрежом и посматрањима од неколико година.

Писца је особито занимао однос тектонике земље и положаја насеља, и ту говори о вези између геолошког састава земљишта и његових тектонских особина с једне и постајања насеља с друге стране, истичући велику улогу раседа. На основу тога дели он своју Македонију на шест геолошко-тектонских целина.

Иако писац нигде не истиче, ипак се из целокупног његовог излагања види да га је много занимао *расѡред народа* по Македонији, и расправљање о томе знатно умањује вредност његова рада.

Говорећи о пореклу и о распрострањењу Словена у Македонији, писац се не устручава да се упусти и у просуђивање етничког и националног карактера њихова. Нису му познате ни многе чињенице из културне и политичке прошлости Македоније, а етнологске чињенице још мање; ослањајући се, уз то, поглавито на Вајганда, чија је пристраност већ довољно позната¹⁾, писац је, сасвим природно, дошао до уверења да су македонски Словени бугарског етничког карактера.

Овом приликом писац говори у главним потезима и о ширењу турске власти на Балкану, о утицају Османлија и Ислама на остале народности и земљу, о њихову распрострањењу по Македонији, помињући и пресељавања најновијег времена.

У другом делу књиге говори се о ретко насељеним пределима (насеобинским пустињама, стр. 41—98). Писац даје најпре описну слику на тај начин што износи како је у том делу Македоније раширено становништво по занимању. Врло су му занимљиви подаци који говоре о односима освајача и под-

¹⁾ В. расправу *Ј. Ердѡановића*, Македонски Срби, Београд 1925.

јармљених, истичући велику улогу планина које су, иако неплодне и без власника, привлачиле неслободне чифчије из равни.

Средишњим Македонским Планинама писац назива ону планинску масу у средини Македоније, која се особито истиче између осталих које одољевају стварању људских насеља. У тој су му скупини Мегленске и Мариовске Планине, Селечка и Ниџе, које сматра географском целином с тога што се истичу својим пространством и утицајем на насеља и саобраћајне прилике, и ако се граница тог масива не држи граница тектонских јединица у његову саставу. У овом одељку посвећена је нарочита пажња биљном покривачу на сваком делу овога масива.

Затим долази врло подробен опис села *Коњског*. Ту се најбоље упознајемо с пишем методом рада, и ту је објашњење за поднаслов целог дела. Да би представио антропогеографске особине ове области, писац је одабрао село Коњско.

Оно лежи близу леве обале Големе Реке, притоке Вардара, на њеном изласку из уске долине у отворено земљиште, а на надморској висини од 600 *m*. По народности становници Коњског и суседног села Серменли (Сирминина) су „побугарени“ Власи, а у Хуми су још Власи (по Вајганду). Износи лична имена и презимена становника тих места и с разумљивим грешкама она лична имена која нису чисто грчка и нису заједничка Србима и Бугарима оглашава бугарским, а тако и сва презимена због *-ов*, не знајући да и велик део Срба изван Македоније носи презимена с истим завршетком. Оставља без одговора питање: откуда та „бугарска“ имена у бившим влашким селима? На то би, вели, могло одговорити само проучавање порекла појединих родова.

Као други доказ који казује којем су се народу прикључили становници Коњског служе писцу ношња и називи одеа, велећи да ту нема назива влашког порекла. Изврћући приликом тога понешто и сматрајући, на пример, српским народним изразом „кецељу“, а не знајући да се и код Срба носе: капа, појас, чарапе и јелек, сматрајући *гашићи* општим македонским изразом (иако се у Македонији говори *гаћи*), оставља без закључка овај одељак, налазећи ваљда да је јасно да је становништво Коњског по ношњи бугарско.

Као треће средство за одређивање народности у Коњском послужили су му покућанство и његови називи. Међутим, покућанство које описује по облику и називима је опште јужнословенско, поред сличности са посућем из преисториског времена, те нема говора, да то може послужити за доказивање бугарског етничког карактера.

Друго, уосталом, не можемо ни очекивати од човека, који је по струци немачки географ, а бави се етнолошким и филолошким питањима из јужнословенских области. — Колика би била већа вредност ове књиге, да је писац у свему поступао као у одељцима где даје опис куће и привреде у селу Коњском, као типском за целу планинску област Македоније. Врло брижљиво рађен опис куће и споредних зграда, дакле целог двора, (управо двеју кућа: куће једнога обичног сељака и развијеније куће сеоског попа) праћен је многобројним још пажљивије рађеним скицама, цртежима и врло успелим фотографијама.

Врло корисне податке изнео је писац и у одељку о привреди овога насеља, чију основу чини земљорадња. Највише се сију жита, затим грахорасте биљке, поврће, мало дувана, винова лоза и дуд. (Писац износи статистику обрађених површина и за поједине културе). Истиче да се обрађује прастарим начином: на пр. говече вуче рало; а затим описује пољске радове и оруђа, дајући при томе и опис вештачког наводњавања кукуруза и поврћа, које је врло примитивно и регулисано обичајима. Сточарство је у првом реду у служби земљорадње; зато у селу има више волова него крава, а месо и млеко дају овце и козе. Теретне су животиње магаре, коњ и мазга. Нема довољно испаше, него се стока храни и зрнастом храном. Од осталих грана привреде које служе да се опскрби кућа од неког је значаја још пчеларство, а свиларство је средство да се добије готов новац. Истиче још важност женских радова у кући, јер чине велике уштеде у издацима за одећу. Као што је рад у пољској привреди описао, све

од орања и сејања жита, па до спремања хлеба, тако и овде писац описује справљање памука и вуне све до ткања зајучно.

Најважнији и највећи је трећи део књиге: *насеобинска поља* (стр. 99—206). Да би показао значај појединих поља у привреди целе земље, писац најпре даје преглед обрађених површина земљишта и поделу главних производа, не водећи при том рачуна о деловима Македоније у Бугарској и Албанији, јер су врло малени.

У јужној, грчкој, Македонији већ нема понеке медитеранске црте: појединих врста јужног воћа и маслина је знатно мање или нема никако. Котлине јужне и северне Македоније су поглавито житарски крајеви (особито пшеница, јечам и овас). У северној, јужнословенској, Македонији има више ливада него на југу. Као и у јужној, тако и у северној Македонији претеже култура жита; житом се засејава округло 80% обрађеног земљишта. Поменувши само лан, конопљу и памук, писац говори о најважнијем производу, опијуму, и помиње већ тада опалу културу дувана. Винограда је у северној Македонији мање, али је зато више воћа.

После ових излагања, писац прелази на опис појединих области, насеобинских поља.

Средишња по положају и по важности је *шермејска (солунска) област* са површином од 7.652 km^2 , у којој су мањи насељени предели Пнерија, Кампанија, Пазарска Котлина, Меглен, Доње Повардарје и Касандра. Говори затим о становништву, о распореду појединих народа. (Словени су му сви, разуме се, Бугари) напомињући том приликом и етничке промене које су проузроковали балкански ратови.

Као што је и приликом описивања планинског дела Македоније одабрао као типично село Коњско, и његовим описом дао слику антропогеографских прилика и етнолошких појава, тако нас у опису Кампаније, у којој је грчко становништво, води у село Гиду. И овде даје детаљне описе и чини честа поређења с приликама у Коњском. Најпре је подробен опис куће, затим сеоске привреде, ношње (женска ношња на глави потсећа на фригијску капу а у целини на шлем), развоја са терминологијом, употпуњеном називима из других македонских грчких села и поређењем са српским, и опис предења. — Приложене скице и цртежи, као и фотографије, одлично су успели и од велике су научне вредности. Запазио је на селу напредак који су изазвали рат са високим ценама земљорадничких производа и ослобођење чифчија. Тек после овога говори о климату и фитогеографији Кампаније.

Затим долази опис предела Доњег Повардарја и Пазарске Котлине.

Горње Повардарје (односко Скопско Поље које и писац сам назива Горњим Повардарјем) с Пологом захвата 9.438 km^2 површине. По пружању и важности ова је област, вели писац, продужење, континентални део, термајске области, али планине чине велику преграду између њих. Због разлика у климату, биће увек разлика у привреди ових двеју области.

Велике разлике у пределима скопске области виде се у земљорадњи, у којој се истичу две културе: култура ориза и култура мака, а важан је и дукан; и ове су културе довеле до почетака индустрије у варошима, а село је до пре кратког времена било укочено феудалним системом. С тим у вези писац је дао описе двају различитих чифлика по распореду зграда и односу чифчија према господарима; то су познати чифлуци Бардовце код Скопља и Паликура близу ушћа Црне. И ови су описи рађени као и описи Коњског и Гиде, али је писац, говорећи о прошлости Паликуре, политички бојадисао своја излагања стварима које немају везе ни с историјом ни с географијом.

Пишчева некритичност и тенденцијозност у излагању историских и етнолошких чињеница долази до врхунца онде где он расправља о етничком карактеру становника (*Volkszugehörigkeit*) Горњег Повардарја, и то на основу својих посматрања и онога што сматра резултатом објективног истраживања (а одмах ће се видети који су то „објективни“ истраживачи), па ћу се и ја на томе више задржати.

Главно становништво су Словени. Срби присвајају, вели писац, словенско становништво северног дела скопске области (као чисте Србе на приложеној карти означио је само оне у Скопској Црној Гори и још по неким селима). После нешто опширнијег задржавања на Шопима долази до главног питања о уделу Бугара у становништву Македоније. Истиче како су између Бугарске и Горњег Повардарја планине, али да су те планине насељене и тако вежу те две области (?), те да је разлике између њих тешко утврдити због велике сличности. Затим говори уопште о тешкоћама одређивања националне припадности македонских Словена, и вели да у том погледу не вреде научна доказивања, а да се етнички карактер односно национална припадност тог становништва не може утврдити ни на основу самоопредељења. Због измишљених тешкоћа у одређивању етничког карактера становништва Горњег Повардарја, писац се је ограничио на предео од Скопља до Велеса да утврди шта *сâмо* становништво мисли о својој народности. Приликом тог одређивања, интелигентни скопски и велешки Турци, као *неутрални*, показали су му се као „веродостојни“. Према томе, или је писац насео казивању тих „упућених“ људи или је до крајности тенденциозан, кад има смелости да тврди да су Турци с планом вршили посрбљавање „бугарских“ села, постављајући српске учитеље у бугарска села по Бабуни. Истакао је и на карту унео, да су српска села у Скопској Црној Гори, затим Кучково, Градовци, Ново Село, Винци и Башино Село; а словенска села у жупи Азоту (Бабуни) и село Рудник су му „*jungserbisierte Bulgaren*“.

Иначе, Македонске Словене сматра Бугарима. Докази су му: српско-бугарски уговор од 1912. године, добровољци из Македоније у бугарској војсци и проучавања познатог Вајганда. Колико су прва два доказа, као и његови лични, озбиљна, није потребно ни доказивати, а Вајганд, ако је компетентан за Аромуне, није за Словене, што је доказао Ј. Ердељановић у поменутој расправи, писаној поводом Вајгандове књиге *Ethnographie von Makedonien*. Расматрајући своју етнографску карту, писац поставља могуће приговоре и налази да су у старо бугарство македонских Словена ушле српске и друге примесе.

Осећајући ваљда и *сâм* сву недовољност и недостатке свог начина доказивања, на крају изражава наду да ће „Насеља“ објаснити многе противности.

Пелагонија (Пелагонијско насеобинско поље) је претрпела много нарочито новом политичком поделом. Говори о саставу становништва и новијим етничким променама, а затим о негдашњем и садашњем значају Битоља, Прилепа и Лерина у вези са новим политичким границама и саобраћајним приликама. Затим говори о земљорадњи око Лерина, па о култури дувана и мака, те о подацима индустрије. Кичевску котлину и Пореч прибраја Пелагонији, али се о њима мало зна. Цела му Пелагонија има 2630 km^2 . Истиче још везу између геолошког састава земљишта и положаја насеља.

Островско-сервијско поље има површину од 2060 km^2 , а дели се на пределе на северу без површинског отицања воде и на села у брдовитом јужном делу. У опису ове области писац посвећује више пажње Островском Језеру и колебању његова нивоа, те мањим крајевима и појединим насељима (Емборија, Шатиста и Кожани) и етничким променама најновијег времена.

Дасареџиска област је око великих језера, Охридског и Преспанског. У овом одељку писац је посветио особиту пажњу проучавању везе између геолошког састава и рељефа с једне и насеља с друге стране. — Нема ничега особитог и новог.

У *Горњо-бисџиричком Пољу* је јужна словенска граница, о којој говори опширније, као уопште и о етничком саставу становништва. Више се задржава на геолошким приликама ове области, те на описима вароши Костура и Блага. Утврдио је поновно спуштање сељака из планина.

Сиримонско Поље је најшаренији део Македоније по рељефу, противности у насељима, раси, духовној култури, привреди и историји становника. Велико је 7406 km^2 . С хидрографијом је у вези подела на мање предеоне целине, а целу област сматра целином због неких заједничких културних особина. После разматрања о етничким приликама целе области, прелази на опис појединих

предела. Описујући Ларигову даје доста занимљивих података: опис старе и нове куће у истоименој вароши, опис прављења ћерамиде и мутапцијског заната, нарочито вертикалног разбоја. Предео Волви је око истоименог језера (Бешичко Језеро) и дели се на равницу и брежуљасто земљиште; та се два дела хидрографски знатно разликују, као и по културама. Писац даје опис турског села Ирибуцака и детаљан опис целе окућнице једног турског сељака: куће и двора са зградама. Више се је задржао на опису тахинске котлине, кроз коју тече Струма и у којој је Тахинско Језеро. Оба су главна места, Демир-Хисар и Серез, у подгорини северно од језера; опширно говори и негдашњем значају Сереза и његове трговине. У целој котлини обрађен је врло мали део површине. Говори затим о променама поседа (аграрна реформа), утицају тих промена и земљорадничких задруга. Да представи пољопривредни напредак задњих година, узима за пример општину Субашкеј и даје краћи опис села и једне сеоске куће. Сасвим укратко говори о распореду насеља и саобраћајно географском значају струмичко-струмског предела, а затим опширније о околини Дrame и Кавале. Поред излагања о овим двома варошима, ту су и опширна разматрања о култури дувана у њиховим околинама, која је потисла културу ориза и другог жита.

У четвртном делу књиге је описан *саобраћај у току времена*. — Писац описује у првом одељку кирицилук и развитак тргова у вези с таким начином саобраћаја, који се је у последње време био почео мењати увођењем теретних и путничких кола, а последњу су промену извеле железнице. У другом одељку говори о везама Македоније са трговачким градовима на истоку, које је раније одређивао Визант. С тим у вези износи податке о главним негдашњим трговачким путевима преко Македоније и о осталим пристаништима, говорећи опширније о значају Солуна у средњем веку.

У османлијској царевини продужила су се трговачка кретања византијске царевине у којима је учествовала и Македонија, као саставни део државе. Тада је поморска трговина по Средоземном Мору ослабила, али су јединство и снага турске државе ишли на руку сићушној трговини западних покрајина државе, па и Македоније. Главни су носиоци трговине у турско време били Грци, који су, као народ, добили велике повластице; органи грчке трговине биле су вароши. Уз Грке су трговали Аромунци (и Јермени), а од 1800. године у вароши улазе и Словени. По страни су били Јевреји. Турци су ушли у вароши мирним путем као трговци и занатлије. Јелинско-византијски и азијско-турски утицаји дали су варошима особит изглед (чаршија).

Од 19. века, особито после 1821., главним македонским путевима постаје Стамбул полазна тачка и циљ, и писац се опширно бави путевима кроз Македонију, који су ишли у Солун и Стамбул и који су били од значаја за далеки саобраћај и за време најнижег привредног пада Турске.

Због промена у светској трговини и појаве утицаја северозападне Европе на јавни и духовни живот Турске, дошло је до веза са севером, па писац опширно говори о трговини Солуна крајем 18. века и у првој половини 19. века, а затим истиче како је у доба полета западноевропске индустрије и Македонија сама себи тражила пут у истом правцу развијања; врло се развила млинарска индустрија, затим индустрија алкохола, предioniце памука, фабрике дувана, јуте, платна, кожа и обуће, цигле. Износећи краћи историјат железница Македоније (због којих су стари путеви сасвим или делимично изгубили свој значај), истиче како је у довозу стоке и жита у Солун Србија имала више удела него Македонија, а тако и у увозу енглеске памучне робе.

На крају овог одељка и књиге, писац опширно говори о Солуну у 20. веку, о његовом значају, етничким променама у њему, страдањима вароши и променама у трговини услед ратова и новог политичког стања.

Carl Patsch, *Drei bosnische Kultstätten*; изашло у *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, XXXII. Band (= 1925), стр. 137–155.

Овај рад познатог писца, и ако носи један заједнички наслов, садржи три разна чланка: 1. *Mithras-Waldandacht*, 2. *Quellenkult* и 3. *Kloster Oglavak*. Пошто часопис у коме су они изашли, као чисто стручни орган, ретко коме долази у руке осим ориенталиста, ми ћемо их овде поближе приказати, држећи се при томе истога реда који је К. Пач одабрао.

1. *Mithras-Waldandacht*. — Писац је још 1894 године запазио у Нефертари (новопазарски санџак), на једној пећини, споменик Митри, персијском богу сунца, и описао га у *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, књига IV, страна 292 и даље. Он је још тада слутео да је, поред опште познатих храмова у пећинама, било и таквих који су се састојали само од једне стене, опкољене дрвећем и грмљем, али није било, вели, других паралела, на основи којих би могао закључити да нефертарски налаз није био осамљен случај него представник једнога типа. Потврду за своју слутњу имао је писац тек у мају 1912, када је у селу Миле Доње, западно од Јајца, пронађено једно слично аоикијско место за молитву, нека врста Митрине капеле у шуми. То је била једна стена са које је већ била спала рељефна плоча, а коју су тамошњи сељаци почетком априла те исте године нашли. Ова је плоча представљала обични и сурови *sacrificium mithriacum*. Митрин култ у долини Пливе тумачи К. Пач тиме што је изнад Језера, у близини садашњег села Шипова, била једна варош у римско доба која је многе трговце са Истока привлачила, а како се зна, они су са својим особљем највише раширили овај култ у северозападним земљама Балканскога Полуострва.

2. *Quellenkult*. — У овом чланку писац износи неколико примера за култ врелâ у Босни. Међу осталим жртвама које је народ у тим приликама приносио, било је и бацање ситнога новца у изворску воду; о томе К. Пач наводи и потање податке. У осталом, он је о овоме писао и у *Гласнику Земаљскога Музеја*, књига XXXI (за 1919), страна 97—98. Ми ћемо овде додати само две примедбе. За оно врело код Козије Ђуприје (близу Сарајева) вели писац (стр. 141) да се зове арапски *Abu-hajat*, *Vater des Lebens*; у ствари, *Abu-hajât* је вулгарни изговор место *Âb-i hajât*, а прва реч *âb* није уопште арапска него персијска и значи „вода, врело, река...” као и у познатим композицијама *âb-dest* (= „вода за руку“, т. ј. ритуално прање руку, лица и т. д. пре молитве) и *Pendž-âb* (= дословце „Пет вода“). Према томе, израз *Âбу-хајâти* не значи „оштаџ живота“ него „врело живота“ и стално се сусреће у овоме значењу у свима легендама о светоме Хизиру (ово је турски изговор; арапски је право Хџдир, а у Европи га обично пишу Chidher), који у много којечем подсећа на Глаука код Грка, и ако га муслиманска традиција идентификује са пророком Илијом. (Упор. о овом Theodor Seif, *Vom Alexanderroman, nach orientalischen Beständen der Nationalbibliothek*, штампано у *Festschrift der Nationalbibliothek*, Wien 1926, стр. 745—746.) Тако исто и вода коју хаџије доносе својим кућама, на повратку са Меке, зове се *âb-u Zemzem* (место *âb-i Zemzem*), што значи вода са истоименога врела близу Меке. У вези са култом врелâ, важно је истакнути, како се прича да је неки Мудâд бацио у Земзем-врело две *злајне* газеле као жртву, које су доцније извадили кад су прекопавали бунар. Шта више, и у самој Ђаби има један пресушен бунар, у који су људи бацали жртве; упореди нарочито J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*, друго издање, стр. 75 и 76.

3. *Kloster Oglavak*. — Овде К. Пач износи своје белешке о посети дервишке текије на Оглаву (код Фојнице у Босни) крајем августа 1911. Тим поводом говори и о постанку и развоју ове познате дервишке установе. Први оснивач је био шејх Абдурахман Сирија, који је касније прозван Сикирић. Његов учитељ је био Хусејн ефендија Зукић, шејх текије у Живчићима, који је учио дуже времена у Цариграду, а доцније, путујући по исламским земљама, допро чак и до Бухаре и ту упознао уређења разних дервишких редова, па се најзад и сам приволео накши-цехријском реду. Овде писац с правом указује на нека-

дашње далекосежне везе Истока са Балканом и на јаки утицај првога на други. Зукићев ученик, поменути шејх Сирија, доскора се оженио богатом удовицом и на њену имању на Оглавку основао текију истога дервишкога реда. Текија је брзо напредовала и на добар одзив наишла. Многи виђенији људи, виши турски чиновници, па и поједине босанске валије посећивали су је и помагале у сваком погледу: давали су јој приходе у новцу, у нарави и ослободили је од свих даћа и пореза. Оно што би после овог историјата било најинтересантније знати, наиме ритуал ових дервиша на Оглавку, то писац, како и сам примећује, на жалост није могао дати, јер на дан његове посете није било никакве духовне вежбе у текији. — Извесне појединости о истом предмету објављене су, такође према Пачеву дневнику, још 1912 у књизи *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslems aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert* од Кемуре и Вл. Ђоровића, на страни XX—XXIV. У осталом, и К. Пач, на крају свога рада, упућује на ову збирку.

Ф. Бајракићаревић.

Владислав Скарић, Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку. Сарајево 1928. год.

Рад г. Скарића је претежно историјски, али и с доста географског и етнолошког интереса. Г. Скарић је познат са својих марљивих истраживања о прошлости Сарајева и Босне уопште. Ова његова студија рађена је у главном само на основи извора на турском и српском језику из архива православне цркве св. Арханђела у Сарајеву; понегде, где је требало учинити неко поређење или објашњење и штогод попунити, додани су и подаци из литературе. Понешто из ове књиге било је већ раније објављено у „Босанској Вили“; а сада је г. Скарић дао целину и новим подацима учинио користан прилог нашој науци.

Аутор се није ограничио само на објаву сређеног материјала, који је нашао у архиву старе српске православне цркве у Сарајеву, него је те податке научно обрадио. Али је студији сачуван облик архивског рада тиме, што је на крају додат потпун препис свих важнијих докумената.

Нарочито су занимљиви подаци, да је православног становништва било у Сарајеву у току целе турске управе и да је Сарајево, иако по свом постанку и карактеру муслиманска варош, у току 17.—19. века било културни центар свих православних Срба у босанском вилајету. Има доста занимљивих података и о кретањима становништва и о етничким променама. Иако малобројни, од интереса су и подаци који говоре да није било насилног превођења на ислам. — Уопште, сав овај рад одликује се трезвеним и објективним просуђивањем негдашње турске управе у нашим крајевима, и сасвим је на месту пишчев закључак: да у Босни однос хришћанских поданика према турској управи није био тако неповољан као што се обично мисли (на пр. многи Срби, које су Аустријанци извели из Босне 1697. год., вратили су се после у Босну, под турску власт).

Православну општину у Сарајеву чиниле су у прошлости занатлијске и трговачке породице. Стога је у овој књизи сразмерно највише података о занатима, које су радили православни Срби и о њиховим еснафима. Те је грађе у архиву толико, да писац у једном засебном одељку говори о занатлијама и њиховим еснафским организацијама.

Доста живо представљен је и друштвени живот и разне установе сарајевских православних Срба, и ако има и празнина због непотпуности извора. У тим одељцима налази се доста података из црквене и политичке историје, а нарочито је много података за културну историју.

Г. Скарић је дао врло рељефну слику стања и уређења православне општине у Сарајеву 17. и 18. века. То ме наводи да учиним једно поређење. Из сличне, али много обилније савремене грађе из будимског архива, коју је објавио

Г. Витковић у Гласнику Српског Ученог Друштва, зна се какво је било уређење и живот будимских Срба. Карактеристично је, да у Сарајеву налазимо готово све исто као код Срба у Будиму и Горњој Угарској само у мањем облику. Занатлије су и овде, као и у Будиму, преко својих еснафа, носиоци напретка и просвећености, те чувари вере, нације и морала. Узроке тој сличности треба тражити, пре свега, у етничком јединству нашег народа, затим у везама сарајевских Срба са пречанским Србима, а нарочито у чињеници да су сви ти крајеви дуго времена заједно били под пећском патријаршијом и Турцима. — Те везе виде се и из чињенице, што се и у Сарајеву, као и у крајевима преко Саве и Дунава, већ у 18. веку уводи руско-словенски језик.

Мил. С. Филиповић.

Симо Шобајић, Црногорци, Београд 1928. г., стр. 136, 8^о.

Јован Цвијић, најбољи познавалац нашег народа, имао је своју школу ученика и сарадника. Он је у њу уводио људе из народа, често и без довољне стручне спреме, показивао им правац у раду, давао упутства и слао их да прикупљају грађу о народу и народним особинама. Са пуно полета ишло се у разне крајеве нашег народа, да се прикупљају подаци о народу и његовим психичким особинама. — Један од таквих његових сарадника био је и покојни Сима Шобајић, чији је рад о Црногорцима тек недавно угледао света.

Шобајић је на првом месту укратко изнео географске особине Црне Горе, а затим је описао доста карактеристичан живот црногорских племена. — За језичне особине, каже он, да су карактеристика појединих племена; њих су они донели из крајева одакле су се доселили, па их задржали и данас. Слично је и са обичајима, животом, радом и редом у племену; — много је очувано из најстаријих времена.

Свако племе и браство чува своје традиције као светињу. Осетљивост племена и појединаца у њему чинила је, да међу њима није било много људи са рђавим карактером. Кад би неки племеник учинио какво рђаво дело, рђавштина се приписивала не само њему, него целом племену; стога су се сви чували дела, која би могла нанети штету угледу племена. Људи су вршили извесну врсту самоконтроле над собом и нису допуштали себи ни другима да чине оно што не доликује и крњи углед племену. У племену је било све заједничко: жалост, радост, весеље, и т. д.

Између појединих племена увек је постојало натицање о првенство. То је такође доприносило јачању карактера. Храброст и сиромаштина дале су Црногорцу карактер озбиљан, доста суров и ћутљив. Црногорци нису музикални, певају само јуначке песме. Код њих је развијена сујета, пуни су духа и отпорности. Они више цене човечност него богатство. Доста су хвалисави; њихов понос и част не сме нико да дира. Воле шалу, али су у њој увек пристојни; не сме бити увреде.

По животу, обичајима и психичким особинама Шобајић је Црногорце поделио у три групе: 1. *Тип Црногорца у Старој Црној Гори*. — Он је у основи охол, поносит, горд, суров, несавитљив и тешко покретан. 2. *Тип Црногорца у Приморју, Кучима, Брајонозјицима и делу јужних Васојевића, а неколико и у Пићерима*. — Он је веома плаховит, нетрпељив, доста скучен и саможив. 3. *Тип Васојевића, Бјелоявлића, Зећана, Љешана, Никшићана и Морачана*. — Он је дубљих осећања, разборит и ведар; код њега је развијено дружељубље, хумор, довитљивост и предузимљивост.

Овај трећи тип Шобајић дели на: а) *Васојевиће*, који су најбистрији и доста вредни; б) на *Бјелоявлиће, Зећане и Љешане*, који су најплаховитији, отпорни, срдачни, узбудљиви и јогунасти мимо остале; и в) на *Никшићане и Морачане*, који су хладнији, разборитији и пространији, а најистрајнији у раду.

У посебном одељку ове књиге лепо је описана Никшићска околина. — Помињу се и остаци некада јаких племена Угреновића, Никшића и Риђана,

које су Турци пре 250 година раселили. Као најстарији од тих племена сма-трају се Угреновићи. — Староседеоци су данас у мањини према становницима, који су се доселили у Никшић и околину за време Турака и доцније.

Свеш. Раичевић.

Живко Д. Пејковић, *Језик наших шатроваца*, Београд, 1928. г.

Темат врло занимљив, али изгледа да је још прерано изводити шире закључке из оног материјала с наше етничке области с којим сада располажемо. Оно што је објављено врло је мало и непотпуно. Поред тога писац се није користио ни свом скупљеном грађом.

Не бих се сложио већ ни с тим, што писац овај језик назива „шатровачким“. Истина је да се тим језиком служе деликвенти, али се тим говором служе и многе честите занатлије, којих је више него првих, те је то увреда за њих. Сем тога, врло је раширен за овај језик и назив „мајсторски“, који је писцу непознат, а тај би назив боље пристајао.

Писац је оставио нерешено питање о начину и месту постанка овога језика. Истина, то је врло тешко питање. Али и поред тога што у „шатровачком“ језику има много страних речи, и из врло удаљених језика, ипак мислим, да ово питање треба друкчије решавати него што писац чини. Тајни језици нису ограничени само на Европу, њих има и по другим континентима код истих друштвених редова (лопова и занатлија, а и код свештеника). Према томе, тајни језици су општа појава, а главни узрок њихову стварању је чување професионалних интереса. Стога су ти језици вештачки, немају своје граматике нити потпуног лексикона, него само изразе за оне појмове који су у нарочитој употреби. Речи су обично из народног говора, нешто изопачене или с промењеним смислом; али има и доста измењених страних речи. Уз њих су и многе непромењене стране речи, које су могле доспети к нама на најразноврсније начине. Познато је да народи ни у прошлости нису били сасвим изоловани; увек је било економских и културних веза и утицаја. Сем тога, многе занатлије су често путовале. Научивши стране језике, они су у говоре свога заната уносили стране речи. То је разлог што за поједине појмове у „шатровачком“ говору има велики број синонима (на пр. за човек, жена, новац, хлеб и т. д.). Зато би боље било говорити о *штајним језицима*, а не о једном шатровачком говору.

Сасвим је, дакле, разумљиво што у нашим мајсторским језицима, поред многих народних израза, има много и страних речи, у првом реду балканских. Писац је издвојио арбанашке, циганске, латинске (боље би било рећи аромунске) и грчке речи од балканских, а јеврејске и санскритске од небалканских језика и речи нејасног порекла. Превидео је, да у овом мајсторском језику има врло много турских и мађарских речи, па и наших провинцијализама (минсити, пајтон), којима он тражи порекло у разним земљама, па чак и у Сијаму! На пр. *цаде* за пут је турска реч или нама дошла од Турака, а сигурно не од Ђурђијанаца, Инда или Сијамаца (стр. 18); за *урвиз* (= вино) не треба ићи у Етиопију (стр. 19), кад је та реч начињена од мађарских *ur* и *viz*, и т. д. Турске су речи: тава, *цаде*, орман (= шума), ташак, бичак, кајна, зинден и др. Могле би се тако учинити још многе сличне замерке; а да би се дао потпун приказ и оцена, требало би исто толико времена и труда колико да се напише цела нова студија. Међутим, већ из наведених напомена доста јасно се види, да према објашњењима и закључцима г. Петковића треба бити врло опрезан и примати их с највећом резервом.

Мил. С. Филиповић.

Др. Перо Шоћ, Црна Гора, економско-политичке биљешке, Београд 1928. г.

Црна Гора, као мала држава, није могла напредовати економски и културно, јер је живела „између чекића и наковња“ — између Аустрије и Турске. После Балканског рата њено стање почело се мало поправљати, али је светски рат убрзо омео тај напредак.

Књижица г. Шоћа узела је задатак, да упозори на потребе Црне Горе и на користи, које би се могле добити, кад би се рационално искоришћавале њене природне снаге. На првом месту он истиче потребу Јадранске железнице. Затим наводи, како Црна Гора има необичне природне лепоте, изnoseћи мишљења разних страних научника и путописаца. То је наш најбогатији крај шумама, а има и руда. Сем угља, зна се да у Црној Гори има гвожђа, бакра, живе и цинобара, оловно-сребрне руде (церузита), мангана (полианита и пиролузита), боксита, каолина, асфалта, битуме и нафте. — Земљорадња у речним долинама, је доста добро развијена, а сточарством је Црна Гора најбогатији крај наше државе. Воћарство и виноградарство су прилично заступљени.

Нарочиту пажњу Г. Шоћ је свратио на питања за побољшање економских прилика у Црној Гори, а у првом реду на питање Скадарског језера. Упућује на његове две главне вредности: а) земљиште за обрађивање од 24.000 хектара, које би се исушивањем могло добити и б) рибу, која би се хватала у много већој количини, јер би после исушења језера остали извори, реке и језерца у којима се риба умножава. — Наводи, да је тај посао колико користан, толико и лак за извођење.

Најзад, према излагањима г. Шоћа, изводи се закључак, да Црна Гора у основи није пасивна област, већ јој недостају само услови за искоришћавање добара и развијање економских односа.

Св. Раичевић.

Мићун Павићевић, Црногорци у причама и анегдотама, Подгорица 1928.

У предговору књиге писац каже: да се у прикупљеним анегдотама огледа народна етика, хумор и философија из свих крајева Црне Горе. Сем тога, у њима се оцртавају понос, карактер, самопожртвовање, врлине и мане Црногораца; а лепо је приказано и национално осећање, као и живот и душевне лепоте нашега народа у оним крајевима.

И ако сâм скупљач јамчи за тачност, боље би било, да је навео изворе од кога је добио поједине анегдоте. Често се јављају невероватне приче. На пр. у причици „*Осветио Милоша*“, износи се како је Владика Раде наговорио свога пратиоца у Бечу, у Народном Позоришту, када се давао „*Бој на Косову*“, да створи неред. Таква је причица и „*Сердар Ђукан у Бечу*“ (стр. 58).

Писац, наводи да су приче распоређене по „Унутрашњој сродности“. Међутим то се врло слабо примећује. За тим, у тексту се налази много народних речи, које су познате само у појединим црногорским крајевима. Њих је требало објаснити. Већу пажњу требало је обратити на граматичке грешке и изговор појединих народних речи.

Ипак ова књига народних прича врло добро може да послужи за упознавање етничких особина нашега народа по црногорским областима. — Слична овој ускоро ће изаћи из штампе књига „*Под Комовима*“ од проф. Драг. Борића, са богатим материјалом из Васојевића.

Свеш. Раичевић.